

Univerzita Karlova v Praze
Přírodovědecká fakulta
katedra sociální geografie a regionálního rozvoje
Studijní program: Sociální geografie a regionální rozvoj

**Alternativní potravinové sítě v postkomunistickém kontextu:
Farmářské trhy a farmářské obchody v Česku**

**Alternative food networks in a post-communist context:
Farmers' markets and farm shops in Czechia**

Mgr. Marie SYROVÁTKOVÁ

Dizertační práce
Vedoucí práce: Doc. RNDr. Bc. Jana Spilková, Ph.D.
Praha 2016

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracovala samostatně, a že jsem uvedla všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze dne 12. dubna 2016

Podpis

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala své školitelce Doc. RNDr. Bc. Janě Spilkové, Ph.D. za věnovaný čas, cenné rady a připomínky, které mi poskytovala v průběhu práce.

Dále děkuji kolegům Lence Fendrychové, Ph.D. a Mgr. Jiřímu Hrabákovi, kteří jsou spoluautory některých publikací, jež jsou součástí této práce.

Děkuji i katedře Discipline of Geography na National University of Ireland, Galway za možnost absolvování roční stáže, která mi umožnila připravit jednu z odborných publikací, které jsou součástí této práci. Dr Marie Mahon a Dr Mauře Farrell děkuji za cenné odborné rady, které mi v průběhu mého pobytu poskytovaly.

Mé díky patří též všem respondentům, kteří se ochotně zúčastnili mého dotazníkového šetření a polo-strukturovaných rozhovorů a také studentům, kteří se podíleli na dotazování na farmářských trzích.

Práce byla podpořena následujícími projekty:

Geografie alternativních potravinových sítí a udržitelné spotřeby

Číslo projektu: P404/12/0470, standardní projekt
Hlavní řešitel: Doc. RNDr. Bc. Jana Spilková, Ph.D.
Roky realizace: 2012-2015
Poskytovatel: GAČR

Multifunkčnost českého zemědělství: regionální typologie a chování zemědělců

Číslo projektu: GAUK834313, doktorský projekt
Hlavní řešitel: Mgr. Jiří Hrabák
Roky realizace: 2013-2014
Poskytovatel: GAUK

Geografie a maloobchod: fenomén nakupování v postkomunistické společnosti a prostoru

Číslo projektu: GP205/08/P190, postdoktorský projekt
Hlavní řešitel: Doc. RNDr. Bc. Jana Spilková, Ph.D.
Roky realizace: 2008-2010
Poskytovatel: GAČR

Geografie

Číslo projektu: PRVOUK P43
Hlavní řešitel: doc. RNDr. Jakub Langhammer, Ph.D.
Rok realizace: od 2012
Poskytovatel: Grantový projekt UK v Praze

Pluralita předmětové orientace sociogeografického a demografického výzkumu: problém metodologických přístupů a kombinace hodnocení kvantitativní a kvalitativní povahy

Číslo projektu: SVV260309
Hlavní řešitel: doc. RNDr. Dušan Drbohlav, CSc.
Rok realizace: 2016
Poskytovatel: Grantový projekt UK v Praze – SVV

Hodnocení obecných a specifických socio-prostorových a demografických procesů: Česko v evropských a globálních souvislostech

Číslo projektu: SVV260199
Hlavní řešitel: doc. RNDr. Dušan Drbohlav, CSc.
Rok realizace: 2015
Poskytovatel: Grantový projekt UK v Praze – SVV

Aktuální teoretické koncepty a metodologické přístupy k empirickému hodnocení změn sociogeografické a demografické reality

Číslo projektu: SVV260082
Hlavní řešitel: doc. RNDr. Dušan Drbohlav, CSc.
Rok realizace: 2014
Poskytovatel: Grantový projekt UK v Praze – SVV

Sociogeografické a demografické podmíněnosti vývoje územních diferenciací a společenských transformací

Číslo projektu: SVV267203
Hlavní řešitel: doc. RNDr. Dušan Drbohlav, CSc.
Rok realizace: 2013
Poskytovatel: Grantový projekt UK v Praze – SVV

OBSAH

OBSAH	6
SEZNAM ZKRATEK	8
ABSTRAKT	9
ABSTRACT	10
1. ÚVOD	11
1.1 Kořeny rozvoje alternativních trendů v zemědělsko-potravinářském systému	11
1.2 Cíle práce	15
1.3 Struktura práce.....	17
2. TEORETICKO-METODOLOGICKÝ RÁMEC STUDIA ALTERNATIVNÍCH POTRAVINOVÝCH SÍTÍ	18
2.1 Problém vymezení alternativních potravinových sítí	18
2.2 Dichotomie alternativní vs. konvenční potravinové sítě.....	19
2.3 Geografická východiska pro zkoumání alternativních potravinových sítí.....	20
2.4 Datové zdroje pro studium alternativních potravinových sítí a související metodologické přístupy	22
3. VÝCHOZÍ PRINCIPY ALTERNATIVNÍCH SMĚRŮ VE VÝROBĚ, DISTRIBUCI A SPOTŘEBĚ POTRAVIN	24
3.1 Okolnosti vzniku alternativních potravinových sítí	24
3.2 Lokální koncept	26
3.3 Přímý prodej.....	29
3.4 Motivace spotřebitelů	33
3.5 Vztah mezi městem a venkovem v rámci alternativních potravinových sítí.....	34
4. JAKÝM VÝZVÁM ALTERNATIVNÍ POTRAVINOVÉ SÍŤE ČELÍ?	37
4.1 Konvencionalizace alternativních potravinových sítí	37
4.1.1 Konkurence mezi alternativními a konvenčními potravinovými sítěmi.....	39
4.2 Sociální exkluzivita.....	41
5. JAK SE ALTERNATIVNÍ POTRAVINOVÉ SÍŤE PODÍLÍ NA BUDOVÁNÍ UDRŽITELNĚJŠÍHO POTRAVINOVÉHO SYSTÉMU?	42
5.1 Přínosy připisované alternativním potravinovým sítím	42
5.2 Kritika zodpovědné spotřeby	45

6. BUDOUCNOST ALTERNATIVNÍCH POTRAVINOVÝCH SÍTÍ	48
6.1 Role veřejného sektoru a občanské participace	49
7. PŘEDSTAVENÍ PUBLIKACÍ	52
7.1 Farmářské trhy v Praze: nová výzva v městském nákupním prostoru	52
7.2 Lokální výzva farmářských trhů: potenciál místní výroby potravin pro nově vznikající farmářské trhy v Česku	53
7.3 Hrozba pro autenticitu farmářských trhů: ponaučení z Irska	54
7.4 Adaptace konceptu lokálních potravin v postkomunistickém kontextu: farmářské obchody v Česku	55
8. ZÁVĚR	57
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	59
PŘÍLOHY: PUBLIKOVANÉ TEXTY	69

SEZNAM ZKRATEK

AFN	alternative food networks
APS	alternativní potravinové sítě
ČTK	Česká tisková kancelář
FM	farmers' market
FO	farmářský obchod
FS	farm shop
FT	farmářský trh
MZe ČR	Ministerstvo zemědělství České republiky
SFSCs	short food supply chains
USA	Spojené státy americké

ABSTRAKT

Vznik farmářských trhů (FT) a farmářských obchodů (FO) v Česku je pokračováním expanze tzv. alternativních potravinových sítí (APS) ze západní Evropy a severní Ameriky, kde se APS rozvíjí již několik dekád. APS jsou vysoce aktuálním tématem, protože reagují na rostoucí obavy z negativních důsledků působení globalizovaného konvenčního potravinového systému na sociální, ekonomické i environmentální aspekty výroby, distribuce a spotřeby potravin. Různé formy APS přitom akcentují různé aspekty udržitelnosti potravinového systému. FT a FO mají primárně zprostředkovávat přímý prodej kvalitních lokálních výrobků od malých výrobců, a tak podporovat místní ekonomiku, rozvoj venkova, ochranu životního prostředí a zlepšovat kvalitu života. Cílem předložené dizertační práce je na základě kombinace kvantitativních a kvalitativních výzkumných metod analyzovat vznik a počátky rozvoje APS ve střední Evropě. Na příkladu Česka, s přihlédnutím ke komunistické minulosti regionu, pak práce hodnotí přínosy APS k budování udržitelnějšího systému výroby a spotřeby potravin i slabé stránky tohoto světového fenoménu v českém kontextu a na základě rozboru poznatků o dosavadním vývoji a současném stavu FO a FT v Česku i srovnání s vývojem v zahraničí poukáže na výzvy, s jakými se APS již dnes potýkají nebo budou potýkat v budoucnu. Zásadními teoretickými problémy pro APS jsou absence jednotné definice APS a protikladné pojetí konvenčních a alternativních potravinových sítí, jež je překážkou pro vzájemné pozitivní působení obou systémů. Hlavním problémem českých FT a FO, s nímž se běžně potýkají i různé formy APS v zahraničí, je konvencionalizace, která spočívá v přebírání praktik typických pro konvenční potravinové sítě, jež však ohrožují autenticitu APS a tím i dosahování udržitelných cílů jim připisovaných. Zároveň však APS čelí konkurenci konvenčních obchodních řetězců, jež se snaží profitovat z popularity principů APS budováním svých kampaní na českém původu a kvalitě. Česká zkušenost potvrzuje pochyby o schopnosti potravinových hnutí závislých na spotřebitelské volbě dosahovat vytyčených udržitelných principů. FT a FO, jež operují na komerční bázi, jsou nuceny vycházet vstříc přáním zákazníků, která jsou často v konfliktu s principy APS. Hlavní přínosy APS je třeba hledat v pozitivním vzoru pro konvenční potravinové systémy a v podnícení veřejné debaty o etice výroby a spotřeby potravin. V kontextu opakovaných incidentů s pochybnou kvalitou potravin a praktikami konvenčních výrobců i prodejců v Česku je třeba ocenit přínos APS motivovat spotřebitele k zájmu o kvalitu potravin. Další výzkum by měl směřovat do důkladného rozboru reálných benefitů, jež APS přináší výrobcům a spotřebitelům, a do identifikace faktorů, které jsou pro úspěch autentických APS klíčové.

Klíčová slova: alternativní potravinové sítě; farmářský trh; farmářský obchod; postkomunistický kontext; udržitelná výroba a spotřeba potravin; Česko; Praha; Irsko

ABSTRACT

The emergence of farmers' markets (FMs) and farm shops (FSs) in Czechia is a follow-up of the expansion of alternative food networks (AFNs) from Western Europe and North America where they have been developing for several decades. AFNs are an up-to-date topic as they respond to the growing concerns about the negative effects of the globalized conventional food system on social, economic and environmental aspects of food production, distribution and consumption. Each form of AFNs emphasizes a different aspect of the food system sustainability. FMs and FSs should primarily enable direct selling of quality local products made by small producers to support local economy, rural development, environmental protection and to improve quality of life. Based on a combination of quantitative and qualitative methods, the aim of the dissertation is to explore the emergence and development of AFNs in Central Europe. Using the example of Czechia, considering the communist past of the region, the work evaluates the contribution of AFNs to build a more sustainable system of food production and consumption and the weak points of the phenomenon in Czechia and, using a comparison of the AFN evolution elsewhere, points out challenges which AFNs face or will face in the future. Major theoretical problems of AFNs are that no universal definition of AFNs exists and that conventional and alternative food networks are in opposition to each other which prevents mutual positive influence. The main problem of Czech FMs and FSs, also experienced by AFNs elsewhere, is the conventionalisation which lies in adopting practices typical for conventional food networks that endangers the authenticity of AFNs, thus the achievement of sustainable goals ascribed to them. AFNs also face the competition of conventional retail chains which show attempts to make profit from the popularity of AFN principles by building campaigns on the Czech origin and quality. The Czech experience confirms the doubts about the ability of consumer-based food movements to achieve sustainable principles ascribed to them. FMs and FSs, which operate on commercial basis, have to meet the customer demand that is often in conflict with AFN principles. Therefore, the major benefit of AFNs lies in the positive example for conventional food system and in stimulating a public debate about the ethics of food production and consumption. In the context of repeated incidents pointing out a questionable food quality and practices of producers and retailers in the Czech conventional food network, AFNs should be valued for a positive motivation of consumers' interest in food quality. Next research should focus on a thorough analysis of real benefits which AFNs bring producers and consumers to identify factors which are crucial for the success of authentic AFNs.

Keywords: alternative food networks; farmers' market; farm shop; post-communist context; sustainable food production and consumption; Czechia, Prague; Ireland

1. ÚVOD

Farmářské trhy (FT) a farmářské obchody (FO), které se v Česku začaly objevovat s přelomem do druhé dekády 21. století, představovaly v polistopadovém vývoji tuzemské maloobchodní sítě významný zvrat. Zatímco od počátku 90. let až dosud maloobchodní trendy určovaly nově vznikající velkoplošná nákupní zařízení řízená nadnárodními obchodními korporacemi, které jsou symbolem masové spotřeby, poměrně náhle se do popředí zájmu spotřebitelů dostaly kvalitní lokální potraviny vyráběné tradičními postupy. Hlavními kanály, kterými se toto zboží dostává k zákazníkům, se staly FT a FO. Dodnes jsou FT a FO v Česku nejrozšířenějšími typy moderních alternativních potravinových sítí (APS), jejichž hlavním cílem je vyrábět a distribuovat kvalitní potraviny místního původu udržitelným způsobem, který bude výhodný pro výrobce i spotřebitele. Vznik, rozvoj a specifika vývoje FT a FO v Česku stojí v centru zájmu této práce.

1.1 Kořeny rozvoje alternativních trendů v zemědělsko-potravinářském systému

APS zahrnují různorodou směs aktivit, které se snaží zajistit udržitelnost potravinového systému nekonvenčními postupy. APS tak reagují na sílící obavy z neudržitelnosti konvenčního potravinového systému. Průmyslové zemědělství, které produkuje potraviny pro konvenční potravinový systém, je primárně kritizováno pro neúměrné dopady na životní prostředí, jeho kritika však zahrnuje i "pozdě kapitalistické obavy o lidská práva, sociální spravedlnost a nespravedlivé obchodní vztahy" (Johnston 2008a v Isenhour 2011, s. 6). APS jsou tak i širší kritikou globalizace a kapitalismu (Feinberg, West, Brockington 2011). Různé typy APS přitom více či méně akcentují různé aspekty udržitelnosti. Některé usilují o spravedlivý obchod, v rámci něhož výrobce obdrží adekvátní odměnu za svoji práci a potraviny navíc budou cenově dostupné pro co nejširší vrstvu spotřebitelů. Další kladou důraz na zemědělskou výrobu šetrnou k životnímu prostředí. Řada hnutí zdůrazňuje podporu místních komunit a udržitelnost venkova. Typickým rysem je zkracování dodavatelských řetězců nebo přímý kontakt mezi výrobcem a spotřebitelem. Specifickou formou APS je samozásobitelství. Zatímco některá hnutí jsou založena na komunitní spolupráci a občanských aktivitách, jiná jsou rozvíjena s pomocí neziskových organizací nebo místních samospráv a další fungují na komerční bázi.

APS reagují na neuspokojivou a paradoxní situaci, ve které se světový zemědělsko-potravinářský systém v současnosti nachází. Na jedné straně se nedaří uspokojit výživové potřeby velké části světové populace žijící v rozvojových zemích, z nichž zhruba 795 milionů trpí podvýživou (FAO

2015), na druhé straně se konvenční zemědělství ve vyspělých zemích potýká s nadprodukcí potravin, kterou řeší např. kvótami na produkci mléka nebo hledá pro zemědělské plodiny jiné využití (např. ve výrobě biopaliv). Při zajišťování dostatečného množství kvalitní stravy dnes čelí svět řadě výzev (Freibauer a kol. 2011). Velké obavy vyvolává růst světové populace, který v souvislosti s růstem životní úrovně obyvatel světa způsobuje nejen rostoucí poptávku po potravinách jako takovou, nýbrž i vzrůst zájmu o potraviny energeticky náročné na výrobu (především maso), která negativně působí na životní prostředí. Světový potravinový systém ovlivňují i změny klimatu, jejichž stále markantnějším dopadům dnes zemědělský sektor čelí.

Konvenční zemědělská výroba, na jejíž současné problémy APS reagují, prošla v uplynulém století zásadní proměnou, jak na základě regulační teorie demonstrovali Atkins a Bowler (2001). Ke stěžejním změnám došlo po druhé světové válce, kdy se začala rozvíjet intenzivní kapitalisticky řízená industrializovaná zemědělská výroba založená na mechanizaci, hnojení, šlechtění i genetických zásazích a trvalém zdokonalování produkce na základě nových vědeckých poznatků. Nové technologie přinesly výrazné zefektivnění výroby potravin včetně trvanlivých i zcela nových potravin (Atkins a Bowler 2001). Brzy se však začaly objevovat obavy z dopadů moderního industrializovaného zemědělství na životní prostředí i kvalitu jeho produktů. Obavy o bezpečnost průmyslově vyráběných potravin vyvolaly nedávno opakovaně odhalené případy hromadných nákaz zvířat (BSE, ptačí nebo prasečí chřipka). Zároveň panuje nejistota ohledně dopadů dlouhodobé konzumace průmyslově vyráběných potravin na lidské zdraví. Ačkoli výroba potravin se dnes ve vyspělém světě potýká s nezanedbatelnými problémy, paradoxně jsou důsledky průmyslové zemědělské výroby nejvíc ohroženy zranitelné komunity v rozvojovém světě (Isenhour 2011 v Feinberg, West, Brockington 2011), které disponují jen omezenými prostředky, jak jim čelit. APS se snaží na tyto problémy reagovat především důrazem na lokální výrobu a spotřebu potravin, která obnáší nejen zkracování vzdálenosti, ze které potraviny ke spotřebiteli cestují, ale také zkracování dodavatelských řetězců, ideálně ve formě přímého prodeje. Konkrétní uplatnění těchto principů v českém prostředí se věnují publikace Syrovátková, Hrabák, Spilková (2015) a Syrovátková (2016).

APS se svojí činností snaží bojovat i se změnami ve struktuře zemědělského sektoru, jež s sebou industrializace zemědělství přinesla. V průběhu druhé poloviny 20. století se totiž rozvinula duální struktura světového zemědělství (Kloppenburger, Hendrickson, Stevenson 1996), kdy na jedné straně existují malí farmáři a na druhé velcí producenti. Středně velcí výrobci v podstatě vymizeli (Pierce 1994 a Ilbery, Bowler 1998 v Smithers, Lamarche, Joseph 2008). Zásadní změny se udály

i v distribuci a prodeji potravin. Obrovskou moc postupně získaly zemědělsko-potravinářské korporace. Vznik nadnárodních obchodních korporací vedl ke koncentraci rozhodující síly. Podle Carolana (2012) se maloobchod stal „nejmocnějším sektorem celého potravinového systému“ (s. 305). Nerovnováha v mocenském uspořádání zemědělsko-potravinářského systému je stálým zdrojem kritik, protože nahrává upřednostňování komerčních zájmů před zájmy veřejnými, a stává se proto stěžejní překážkou na cestě ke spravedlivé distribuci kvalitních, cenově a prostorově dostupných potravin mezi obyvateli planety.

Vývoj globálního potravinového systému vyvolává vášnivé debaty o neudržitelnosti průmyslové výroby potravin a jejich masové spotřeby již několik dekad. Vědci, kteří se udržitelností výroby a spotřeby potravin zabývají, opakovaně vyjadřují obavy z důsledků průmyslové zemědělské výroby (Feenstra 1997). Udržitelnost potravinových systémů je dlouhodobě tématem probíraným na mezinárodní scéně včetně orgánů Evropské unie. "Evropa účinněji využívající zdroje" („A resource-efficient Europe“) je stěžejní iniciativou strategie Evropa 2020 („Europe 2020 Strategy“ – European commission 2010), která vytyčuje cíle, jichž chce Evropská unie ve druhém desetiletí 21. století dosáhnout. Iniciativa klade důraz na efektivní využívání přírodních zdrojů, které je nezbytné pro udržitelný rozvoj Evropy, a poskytuje základní rámec pro rozvoj a implementaci politik pro změnu klimatu, energie, dopravu, průmysl, suroviny, zemědělství, rybolov, biodiverzitu a regionální rozvoj. Význam APS dokládá to, že podpora různých forem APS má v rozvojových strategiích Evropské unie své stálé místo (např. systém regionálního značení – European Commission 2015). APS představují jedinečný přístup, který komplexně reaguje na problémy vzešlé z konvenčního průmyslového zemědělství i dominantního systému distribuce a prodeje potravin. Snahy o skloubení etických, ekonomických i environmentálních potřeb planety však pochopitelně naráží na řadu překážek.

APS vedle globálních obav o udržitelnost potravinového systému reflektují i změnu role spotřebitele. Zatímco v předchozí produktivistické fázi ekonomického vývoje se pozornost soustředila na výrobce (Hubbard 2009), v postproduktivistickém období se do centra dění dostává spotřebitel. Beck (1992 cit. v Sassatelli 2006, s. 223 v Isenhour 2011, s. 9-10) dokonce hovoří o tom, že v období pozdní modernity, které v současnosti prožíváme, je demokracie vkládána do rukou spotřebitelů („democracy oriented to consumers“ – Isenhour 2011, s. 10) namísto výrobců, kterým rozhodující úlohu přisuzovalo předchozí (moderní) období. V případě APS hrají významnou úlohu spotřebitelé, jejichž vzdělanost a zájem o „to, co jedí“, vzrůstá. Většina geografických publikací o APS se přitom paradoxně soustředí na produkční část sítí (Venn a kol. 2006). Přestože

se řada změn odehrává právě na straně spotřebitelů, rovněž většina geografického výzkumu zkoumá dynamiku produkce potravin (Goodman, Goodman 2009). Na nedostatek pozornosti věnované perspektivě spotřebitelů při zkoumání APS upozorňuje i Tregear (2011). V obdobném duchu Guthrie a kol. (2006) vyzdvihují poptávku spotřebitelů po kvalitních potravinách jako důležitý faktor rozvoje FT, jež považují za druhou průmyslovou revoluci, která volá po respektu k malým řemeslníkům/výrobcům. Předkládaná práce proto maloobchodní kontext a spotřebitelský pohled považuje za podstatný aspekt APS. Těmto tématům se věnují zvláště publikace Spilková, Fendrychová, Syrovátková (2013) a Syrovátková (2016).

Při studiu českého prostředí se nelze vyhnout otázce vlivu komunistické minulosti na současné Česko. I když Sametová revoluce proběhla před více než 25 lety a česká společnost, politická scéna i národní hospodářství prodělaly od té doby zásadní transformaci, pozůstatky komunistické minulosti jsou stále patrné. Postsocialistické společnosti přitom nejsou primárně nedovyvinuté společnosti, které spějí k západnímu modelu, ale naopak západní společnosti se od nich mohou mnoho naučit (Smith, Jehlička 2007; Jehlička, Kostelecký, Smith 2013). Komunistický režim i následná postkomunistická transformace na sebe v jednotlivých zemích braly různou podobu (Herrschel 2007; Illner 1996), takže zatímco v některých oblastech jsou si jednotlivé postkomunistické země podobné (např. relativně nižší míra občanské participace – Howard 2003), v jiných se od sebe tyto státy liší (např. pozice soukromého sektoru na počátku transformačního období – více viz Syrovátková 2016). Pro Česko je z aspektů souvisejících s APS charakteristický nízký podíl soukromých zemědělců (Bičík, Jančák 2005) a výrazně nadprůměrná velikost farmy v evropském měřítku. V roce 2005 činila průměrná rozloha obdělávané půdy na českých farmách 84,2 ha, zatímco v Evropské unii 11,9 ha (Directorate-General for Agriculture and Rural Development 2008). Problematice struktury zemědělského sektoru v Česku a jeho vlivu na rozvoj FT a FO se věnuje publikace Syrovátková, Hrabák, Spilková (2015).

Rozvoj APS představuje zajímavý zvrát v kontextu polistopadového vývoje tuzemské maloobchodní sítě. Podřadné postavení maloobchodu v rámci socialistického hospodářství a následný transformační rozvoj v Česku vedly k dominantnímu postavení nadnárodních korporací na maloobchodním trhu, s tím souvisejícímu značnému rozšíření moderních velkoplošných nákupních zařízení a relativně vysokému počtu těchto zařízení na obyvatele ve srovnání se zeměmi Visegrádské čtyřky. Podle údajů společnosti CBRE mělo Česko v roce 2014 320 m² nákupních ploch na obyvatele, zatímco Slovensko pouhých 280 m², Polsko 260 m² a Maďarsko 215 m² (Vokurková 2014) a v blízké budoucnosti se změna trendu neočekává. Díky překotné

postkomunistické transformaci prošel maloobchodní sektor v průběhu dvou desetiletí proměnou od sektoru kontrolovaného státem charakterizovaného nedostatečnými nákupními kapacitami i neuspokojivým sortimentem v dynamické vyspělé odvětví převážně řízené nadnárodními obchodními korporacemi a disponující hojností nejmodernějších nákupních zařízení (Spilková 2012). Vznik FT a FO představuje významnou kvalitativní změnu v polistopadovém maloobchodním vývoji. Počátky rozvoje FT v Česku se zabývá publikace Spilková, Fendrychová, Syrovátková (2013).

Rozvoj APS souvisí i se změnami spotřebitelských preferencí, které se přesouvají od kvantity ke kvalitě. Spotřební chování Čechů se významně proměňovalo po celou transformační éru. Zvláště u mladé generace Čechů se rychle rozvinulo spotřebitelské chování typické pro vyspělé země západní Evropy (Friedlanderová, Tuček 2000). Některá specifika si však čeští spotřebitelé zachovali. Z hlediska spotřebitelského chování je pro konzumenty z postkomunistických zemí typická především významná cenová orientace, jak dokládá studie Horské, Úrgeové a Prokejinové (2011), podle nichž jsou obyvatelé Polska, Slovenska a Česka typickými cenově citlivými zákazníky. FT a FO se však v Česku staly populárními i přes vyšší cenovou citlivost českých spotřebitelů. Cenová citlivost je přitom natolik významným rysem spotřebitelských preferencí Čechů, že je jí připisován podíl na poklesu kvality potravin na českém trhu v posledních dvou dekadách, protože obchodní řetězce jsou obviňovány z přílišného tlaku na snižování ceny výrobků, čímž producenty nutí snižovat výrobní náklady i za cenu používání méně kvalitních surovin (Syrovátková 2016). Část českých spotřebitelů na neuspokojivou kvalitu potravin v konvenční obchodní síti reaguje poptávkou po kvalitních farmářských potravinách. Vlivem cenové citlivosti českých zákazníků na rozvoj APS se zabývá publikace Syrovátková (2016).

1.2 Cíle práce

Předkládaná práce se zabývá alternativními potravinovými sítěmi (APS) v postkomunistickém kontextu, konkrétně se zaměřuje na rozvoj FT a FO v Česku, které prosazují především lokální výrobu a spotřebu potravin. Následující kapitola přibližuje konkrétní cíle dizertační práce.

Novodobé APS se do Česka rozšířily ze zemí západní Evropy a severní Ameriky. V některých těchto zemích přitom APS v různých formách působily i po několik dekad, než se s nimi seznámili čeští spotřebitelé. Delší historie APS v těchto zemích umožňuje těžit z poměrně rozsáhlé odborné zahraniční literatury zabývající se tímto fenoménem. Na druhou stranu existuje jen velmi málo literatury o APS v zemích střední a východní Evropy, kde se APS začaly rozvíjet teprve nedávno.

Srovnání s poznatky ze západoevropských zemí mimo jiné umožňuje využít zkušenosti, jak se APS vyrovnávají s méně příznivými obdobími ekonomického vývoje.

1. Práce si proto klade za cíl na příkladu Česka prohloubit poznání o podobě fenoménu APS v zemích střední Evropy s přihlédnutím ke komunistické minulosti regionu. Záměrem práce přitom je nejen rozbor problematiky v českém prostředí, ale i rozšíření záběru práce o mezinárodní perspektivu studiem zkušeností z irských FT a vyvozením ponaučení pro české prostředí.

Výroba potravin má zásadní vliv na využití půdy (Feinberg, West, Brockington 2011). Jejich distribuce navíc definuje prostorové vztahy mezi městem a venkovem. Spotřebitelské preference ve výběru potravin podléhají nejen geografickým podmínkám lokality, ale jsou i kulturně podmíněné. Potravinový systém proto představuje vysoce komplexní soustavu, která si vyžaduje celistvé uchopení problematiky, které nabízí právě geografie. Předkládaná práce chce tedy přispět ke geografické tradici komplexního studia, které zohledňuje různé aktéry, rysy a faktory ovlivňující prostředí českých FT a FO. V duchu doporučení Tregear (2011) tato práce rozšiřuje poznání o APS o nová teoretická východiska. Práce stojí na pomezí geografie maloobchodu a spotřeby, zemědělství a výroby potravin, ale dotýká se i rozvoje venkova, městského plánování a udržitelnosti venkovských i městských komunit. Zahrnuje perspektivu spotřebitelů, distributorů a prodejců potravin, ale zkoumá také výrobní potenciál českého zemědělského sektoru uspokojovat poptávku po lokálních kvalitních potravinách.

2. Na základě komplexní geografické analýzy problematiky FT a FO v Česku, která vychází v zásadě z geografie maloobchodu a spotřeby, avšak pracuje i s poznatky geografie zemědělství a rozvoje venkova, si tato práce klade za cíl zhodnotit přínosy APS k budování udržitelnějšího systému výroby a spotřeby potravin v českém kontextu.

Konvenční potravinový systém moderní doby je plně globalizovaný a v rámci uspokojování hladu a chutí světové populace dochází k přesunům semen a sazenic, krmiv, potravin a surovin potřebných pro jejich výrobu napříč zeměkouli. Naproti tomu APS se snaží o tzv. relokaci („relocalization“ – Sage 2012, s. 3) jídla, která klade důraz na geograficky blízkou výrobu i spotřebu potravin při zajištění spravedlivých odměn pro výrobce a zachování vysoké kvality potravin za přijatelné ceny. Přesto i APS podléhají tržním zákonitostem (Tregear 2011) a musí čelit tlakům na

snižování cen, zvyšování konkurenceschopnosti rozšiřováním sortimentu o zboží neodpovídající principům APS a udržení přitažlivosti pro zákazníky i přes sezónnost místní zemědělské výroby.

3. Předložená práce proto chce na základě poznatků o dosavadním vývoji a současném stavu FO a FT v Česku i srovnání s vývojem v jiných zemích poukázat na výzvy, s jakými se tyto sítě již dnes potýkají nebo budou potýkat v budoucnu, čímž umožňuje lépe porozumět možnostem APS dosahovat udržitelných principů, jež si vytyčily.

1.3 Struktura práce

Předložená práce se po úvodu a vymezení cílů práce soustředí na rozbor teoreticko-metodologického rámce pro studium APS, v rámci něhož rozebírá především problém chybějící jednotné definice APS a související problematiku dichotomického vymezení alternativních a konvenčních potravinových sítí. Součástí kapitoly je i rozbor geografických východisek práce a datových zdrojů pro studium APS. Třetí kapitola nejprve v krátkosti přiblíží okolností vzniku FT a FO v Česku a poté se soustředí na výchozí principy APS (tj. lokální koncept a přímý prodej), které jsou stěžejní pro empirické studie tvořící praktickou část této práce. Protože v rozvoji APS hrají významnou úlohu spotřebitelé a jejich požadavky, zabývá se kapitola i motivacemi spotřebitelů pro upřednostňování APS. Kapitulu uzavírá pojednání o vztahu města a venkova, který se APS snaží oživit. Ve čtvrté kapitole autorka identifikuje hlavní výzvy, kterým koncept APS čelí, tj. obavy z konvencionalizace APS a také jejich sociální exkluzivitu. Pátá kapitola rozebírá přínosy připisované APS i slabé stránky tohoto konceptu. Šestá kapitola diskutuje budoucnost APS. Sedmá kapitola přináší přehled odborných publikací, které tvoří empirickou část předložené práce. Závěrečná osmá kapitola shrnuje specifika vývoje APS v Česku a diskutuje jejich budoucnost v českém kontextu.

2. TEORETICKO-METODOLOGICKÝ RÁMEC STUDIA ALTERNATIVNÍCH POTRAVINOVÝCH SÍTÍ

Následující kapitola rozebírá teoreticko-metodologická východiska pro studium APS s důrazem na jejich geografické aspekty. Úvodní část kapitoly se zabývá problémem chybějící jednotné definice APS a shrnuje jejich typické znaky. Následuje představení otázky dichotomického pojetí alternativních a konvenčních potravinových systémů, kterou v praktické rovině podrobně rozvádí kapitola 4.1. Třetí část kapitoly ozřejmuje geografická východiska pro zkoumání APS a popisuje výhody, které geografický přístup při studiu APS přináší. Závěr kapitoly se zabývá dostupností datových zdrojů pro studium APS a metodologickými přístupy pro jejich zkoumání.

2.1 Problém vymezení alternativních potravinových sítí

Neexistence jasné definice APS a jejich podtypů je zásadním teoreticko-metodologickým problémem pro studium tohoto fenoménu (Tregear 2011). Diskuse o nejasném definování pojmů souvisejících s APS je součástí mnoha studií, které APS zkoumají. Zatímco některé se zabývají problematikou vymezení APS jako celistvého konceptu (např. Renting, Marsden, Banks 2003; Isenhour 2011; Jarosz 2008), jiné řeší definování jednotlivých typů APS. Na konkrétním příkladu FT předvedla potíže vyplývající z nejednotného vymezení konkrétního typu APS Brown (2001). Z důvodu chybějící jednotné definice jsou výzkumníci nuceni vytvářet vlastní vymezení, která navíc musí zohledňovat místní kontext. Studie provedené v rámci této dizertační práce ukázaly, že různé geografické okolnosti vytváří odlišné podmínky pro vznik APS, a ty si vyžadují přizpůsobení obecně platné definice; v Česku např. převažují FO, které nevedou přímo farmáři, protože malí farmáři tvoří v českém zemědělském sektoru menšinu, která si teprve zvyká na samostatné podnikání (Syrovátková 2016). Koncept APS tedy není pouze do Česka importovanou formou, ale je lokálními podmínkami nadále modifikován a rozvíjen. Lokální přizpůsobení definic však komplikuje možnosti srovnání závěrů různých studií. Definiční nedostatky tak představují významnou překážku v rozšiřování vědeckého poznání o APS.

Za APS jsou obecně označovány "nově vznikající sítě výrobců, spotřebitelů a dalších aktérů, které ztělesňují alternativu ke standardizovanějšímu průmyslovému způsobu výroby potravin" (Murdoch a kol. 2000 v Renting, Marsden, Banks 2003, s. 394). Již tato citace naznačuje, že vymezení APS je poněkud obecné a zahrnuje množství různých hnutí a přístupů, které se od sebe mohou v odlišných geografických kontextech různit. Zatímco některé definice se soustředí na produkční část APS, jiné naopak zdůrazňují změny odehrávající se na straně spotřebitelů. Např.

Whatmore, Stassart a Renting (2003) shrnují, že APS představují v produkci potravin posun k organickým a místním potravinám, jejichž výroba podléhá principům spravedlivého obchodu (fair trade). Naopak Adams 2002 (v Guthrie a kol. 2006, s. 560) poukazuje na fakt, že APS ztělesňují přechod od okázalé k uvědomělé spotřebě, spotřebitelé využívající APS totiž upřednostňují „autentické“ jídlo před „syntetickým“. Nejednotné vymezení APS souvisí i se skutečností, že tato hnutí existují poměrně krátce a stále se dynamicky vyvíjí (Jarosz 2008).

Ačkoli různé definice akcentují různé aspekty a cíle APS, existuje běžně přijímaný souhrn znaků, kterými bývají popisovány. APS jsou obecně charakterizovány (Jarosz 2008, s. 232):

- kratší vzdáleností mezi výrobcem a spotřebitelem;
- malým měřítkem farmy a šetrnými výrobními postupy (např. organickými nebo holistickými), které jsou v protikladu k metodám velkých průmyslových agropodniků;
- specifickými způsoby distribuce a prodeje potravin, jako jsou potravinová družstva, FT, komunitou podporované zemědělství, dodávka potravin do místních škol;
- oddaností sociálnímu, ekonomickému a environmentálnímu rozměru udržitelné výroby, distribuce a spotřeby potravin.

Definice APS typicky zdůrazňují sociální rozměr cesty, kterou jídlo během výroby prochází z pole nebo louky ke spotřebiteli, a klade důraz na jedince, kteří jsou součástí tohoto procesu, a jejich interakce (Renting, Marsden, Banks 2003; Milestad a kol. 2010). V souladu s těmito prioritami je v porovnání se zásadami neoklasické ekonomie vnímána odlišně role trhu. Na rozdíl od neoklasického konceptu neviditelné ruky není trh v APS externím výstupem, nýbrž sociální konstrukcí (Renting, Marsden, Banks 2003). Krátké dodavatelské řetězce potravin (tzv. short food supply chains – SFSCs), jak Renting, Marsden a Banks (2003) APS označují, jsou proto chápány jako výsledek "aktivní konstrukce sítí různými aktéry zemědělsko-potravinového řetězce" (s. 399). Realizované studie potvrdily důležitost sociálního rozměru pro oblibu FT a FO i v Česku (Spilková, Fendrychová, Syrovátková, 2013; Syrovátková, Spilková 2015; Syrovátková 2016)

2.2 Dichotomie alternativní vs. konvenční potravinové sítě

APS jsou často definovány jako koncept, který je v protikladu ke globalizovanému zemědělsko-potravinářskému systému, ačkoli právě tato dichotomie byla vědci mnohokrát kritizována. Protikladné pojetí alternativních a konvenčních potravinových systémů totiž limituje rozvoj vědeckého poznání, protože brání kritickému hodnocení poznatků o APS (Tregear 2011).

Konstruktivní kritiku pojmu "alternativní" podali Holloway a kol. (2007). Vedle absence jasné definice „alternativního“ přístupu je podle nich třeba překonat právě dualismus alternativní vs. konvenční. Zároveň je třeba se oprostít od idealizované představy o „alternativním“ potravinovém systému, která je ve skutečnosti hrozbou pro budoucnost APS (Holloway a kol. 2007). V podobném duchu Reynolds (2000) upozorňuje, že největší výzvou pro alternativní obchodní hnutí je nevytvářet paralelní svět ke konvenčnímu obchodu s potravinami, ale naopak se snažit integrovat udržitelné environmentální a sociální praktiky do konvenčního obchodu. Konkrétní doporučení, jak překonat minoritní a alternativní povahu lokálních potravin představili Little, Maye a Ilbery (2010), kteří zkoumali využití kolektivních nákupů („collective purchase“ – s. 1797) k většímu rozšíření APS.

Venn a kol. (2006) poukazují na skutečnost, že duální pojetí konvenčních a alternativních obchodníků je nefunkční, protože nereflexuje realitu. Obchodníci i výrobci potravin nezářídka působí v tzv. alternativních i konvenčních sítích zároveň nebo se mezi nimi přesouvají podle toho, jaké příležitosti jim ta která síť zrovna nabízí. Obdobnou praxi v Česku potvrdily i výzkumy, které jsou součástí této práce (Syrovátková, Spilková 2015; Syrovátková 2016). Někdy jsou aktéři APS nuceni zapojit se i do konvenčních sítí, protože jejich „alternativní“ podnikání není samo o sobě udržitelné (Ilbery, Maye 2006). McCarthy (2006) dokonce polemizuje se samotnou alternativní povahou APS. Řada charakteristik spojených s APS jako osobní kontakt a menší vzdálenost mezi výrobcem a spotřebitelem je totiž ve skutečnosti typická pro venkovské prostředí. Navíc podotýká, že pro APS je obtížné udržet si odlišnost od konvenčních sítí. Paradoxní je, že APS se na jedné straně snaží dosáhnout změn v konvenčním potravinovém systému, na druhou stranu však zároveň v rámci vlastního růstu některé jejich praktiky přebírají, čímž se jim přibližují. Tomuto procesu (tzv. konvencionalizaci) je věnována samostatná kapitola 4.1, z empirického hlediska konvencionalizaci řeší především publikace Syrovátková, Spilková (2015) a Syrovátková, Hrabák, Spilková (2015). Teoreticky problematickou povahu dualismu alternativních a konvenčních potravinových systémů zobecňuje Goodman (1999), který poukazuje na skutečnost, že tento dualismus má kořeny v dichotomickém pojetí přírody a společnosti. K překonání tohoto problému může podle něj dobře posloužit teorie sítí aktérů (actor-network theory), která chápe osoby i věci jako aktivní články sociálních sítí.

2.3 Geografická východiska pro zkoumání alternativních potravinových sítí

Otázka udržitelné výroby a spotřeby potravin je vysoce komplexní téma, které si vyžaduje i komplexní metodologické pojetí. Právě geografie nabízí integrovaný přístup, který může

významně přispět ke komplexnějšímu uchopení ekologické a sociální dimenze výroby a spotřeby potravin (viz např. Fendrychová 2015). Podle Durama a Oberholtzera (2010) má geografie zásadní význam pro studium lokálních potravinových systémů, protože zkoumá interakce mezi lidstvem a životním prostředím na různých řádovostních úrovních (např. Hampl 1998). Geografický přístup tak umožní porozumět vazbám mezi vlastnostmi místa, podmínkami produkce potravin a potřebami a přáními spotřebitelů, čímž umožní dosáhnout agroekologické a komunitní udržitelnosti (Duram, Oberholtzer 2010).

Ne/udržitelnost světového potravinového systému nabízí geografům řadu výzkumných rovin. Na makroúrovni dochází v rámci globalizovaného potravinového systému k přesunům obrovského množství osiv, hnojiv, krmiv, zemědělských produktů, potravin i surovin po celé planetě. Na mikroúrovni vznikají při uspokojování výživových potřeb měst intenzivní interakce mezi městy a venkovskými oblastmi. Rostoucí světová populace, která v roce 2015 přesáhla 7,3 miliard lidí (United Nations 2015a), spolu s rozmáhající se urbanizací vyvolávají tlak na produkční schopnost venkovských oblastí. Nezbytnost konzumace potravin pro přežití i fakt, že jídlo je „jednou z našich nejintimnějších interakcí s přírodou“ (Atkins a Bowler 2001, s. 188) z něj činí vysoce citlivé téma, které se těší velkému zájmu veřejnosti i politiků. Jeho výroba a distribuce však také obnáší velké sumy peněz, a proto se nevyhne zájmu různých mocenských skupin. Vzhledem ke komplexnosti problematiky výroby, distribuce a spotřeby potravin, která sahá od využití půdy, přes způsoby zemědělské výroby, zpracování potravin, jejich distribuci až ke spotřebiteli a jeho preferencím, může geografie svým komplexním přístupem, který zohledňuje regionální zvláštnosti, významně přispět k budování udržitelnějšího potravinového systému.

Díky své komplexní povaze jsou APS zajímavým tématem pro vědce z různých oborů. Existují tak studie zkoumající APS pomocí geografického, sociologického, antropologického, etnografického (Alkon 2008) i ekonomického přístupu a dalších. Zároveň existuje i množství studií interdisciplinárních. Téma potravinové bezpečnosti, udržitelnosti výroby a spotřeby potravin se stalo v posledních dekádách vysoce aktuálním, jak dokládá i velký zájem vědců o tuto problematiku (např. série publikací v *Progress in Human Geography*: Cook a kol. 2006, 2008, 2011). Záměrem této práce je přispět ke komplexnímu geografickému pojetí problematiky APS rozšířením poznatků o FT a FO v českém prostředí. Porovnáním vývoje FT v Česku a Irsku zároveň předkládaná práce přináší v publikaci Syrovátková, Spilková (2015) i mezinárodní perspektivu.

Z geografického hlediska jsou nejzajímavějšími znaky APS důraz na zkracování geografické vzdálenosti mezi místem výroby a spotřeby potravin, se kterou úzce souvisí potřeba zkracování dodavatelských řetězců. Těmito koncepty se zabývají i empirické studie, které jsou součástí této práce. Snaha o relokizaci (Sage 2012) potravinové výroby a spotřeby, tj. odklon od globalizovaného potravinového systému, je jedním ze stěžejních konceptů APS. Nejčastěji se hovoří o tzv. lokálních potravinách. Obvyklým tématem jsou geografické aspekty distribuce potravin jako je koncept potravinových mílí („food miles“), tj. vzdálenost, kterou jídlo cestuje ke spotřebiteli (Coley, Howard, Winter 2009, s. 150). Vedle samotné geografické vzdálenosti obnáší APS také organizační zjednodušení potravinových sítí. V této souvislosti se často používá pojem krátké dodavatelské řetězce potravin (SFSCs – Renting, Marsden, Banks 2003), které mají za cíl snahu o minimalizaci počtu mezičlánků, které v potravinovém systému mezi výrobcem a spotřebitelem figurují.

2.4 Datové zdroje pro studium alternativních potravinových sítí

a související metodologické přístupy

Pro vědeckou práci zaměřenou na APS je velkou výzvou omezené množství sekundárních dat o APS. APS totiž tvoří zpravidla jen velmi malou část zemědělské výroby národního hospodářství, a proto se změny trendů týkající se tohoto fenoménu ve statistických datech projevují jen málo. Statistické kategorie navíc odpovídají charakteristikám typickým pro zemědělce působící v APS pouze přibližně. Dostupnými statistickými daty o potenciálu českého zemědělského sektoru zásobovat FT se zabývá publikace Syrovátková, Hrabák, Spilková (2015). APS jsou nadto poměrně novým fenoménem, a proto o nich existuje jen málo poznatků v delším časovém horizontu. Existující zdroje dat obsahují jen geograficky, časově a tematicky omezený vzorek. Jednou z výjimek, které pokrývají delší období, je práce Allison Brown, která nejprve sledovala třicetileté období FT v USA (Brown 2001) a později celou periodu od roku 1940 do roku 2000 vývoje FT v USA (Brown 2002). Možnosti aplikace jejich poznatků do odlišného geografického kontextu jsou však omezené. Za nedostatkem studií kvantitativní povahy o APS stojí i heterogenita jejich koncepčního a prostorového rámce (Watts, Leat, Revoredo-Gihás 2011), což nastínila již první část této kapitoly.

Většina výzkumů tak zpravidla závisí na sběru primárních dat, jak dokládají i tři ze čtyř publikací (Spilková, Fendrychová, Syrovátková 2013; Syrovátková, Spilková 2015; Syrovátková 2016), které jsou součástí předkládané dizertace. Jednou z výjimek z dlouhé řady kvalitativních studií

zabývajících se APS je práce Wattse, Leata, Revoreda-Gihase (2011), kteří s cílem obohatit studium APS o kvantitativní perspektivu vytvořili databázi registrovaných biofarem a na základě této databáze definovali index relokalizace jídla. Statistické modelování využily Zepeda a Nie (2012) pro segmentaci spotřebitelů biopotravin a lokálního jídla. Z důvodu nedostatku sekundárních dat obsahují studie zaměřené na udržitelnost potravinových systémů často doporučení, jak sbírat data o výrobě a spotřebě potravin přímo v komunitách (Feenstra 1997). Techniky prostorové analýzy (kombinaci dálkového průzkumu a geoinformačních systémů) se při studiu APS uplatňují spíše ojediněle. Výjimkou je práce Kremera a DeLibertyho (2011), kteří tyto postupy použili pro studium lokálních potravinových systémů. Pomocí geoinformačních metod zkoumali ve své filadelfské studii prostorové vztahy mezi FT a farmami. Dálkový průzkum země využili pro prozkoumání potenciálu městských dvorků k produkci potravin.

Kvůli nedostatku kvantitativních dat o APS se ve výzkumu ve velkém uplatňují kvalitativní metody. Časté jsou různé typy rozhovorů, skupinové diskuse i pozorování (viz např. Fendrychová 2015). Problém nedostatečné datové základny o APS dokládá např. studie Kirwana (2004), který realizoval 40 polostrukturovaných rozhovorů s prodejci na FT, a sedm skupinových diskusí s 37 spotřebiteli. Vzhledem k neformálnosti APS se uplatňuje i řada různých technik sběru informací o existujících APS. Ať už se jedná o vyhledávání informací pomocí webové služby, využívání webů, kde se různé APS registrují (např. český server Nalok.cz (2015), který obsahuje databázi FT a FO v Česku, byl využit v publikacích Spilková, Fendrychová, Syrovátková 2013 a Syrovátková 2016). Při hledání respondentů se někdy využívá i existujících neformálních sítí mezi jejich aktéry nebo jejich přímé oslovení, když se účastní aktivit spojených s konkrétní APS (např. Kirwan 2004 nebo Little, Maye, Ilbery 2010).

3. VÝCHOZÍ PRINCIPY ALTERNATIVNÍCH SMĚRŮ VE VÝROBĚ, DISTRIBUCI A SPOTŘEBĚ POTRAVIN

Následující kapitola obsahuje přehled témat a přístupů, z nichž koncept APS vychází, a na nichž staví empirická část předložené práce. Nejprve je prostor věnován příčinám a hybatelům vzniku APS, které jsou z hlediska základních principů APS určující. Vedle stěžejních východisek, jako jsou lokální koncept nebo přímý prodej, kapitola diskutuje rovněž postoje spotřebitelů k základním principům konceptu APS, protože sami spotřebitelé jsou významným aktérem rozvoje APS. Prostor je věnován i roli APS ve vztahu mezi městem a venkovem.

3.1 Okolnosti vzniku alternativních potravinových sítí

V obecné rovině si APS kladou za cíl dosáhnout udržitelnějšího způsobu výroby a spotřeby potravin. Ačkoli směřují APS k jednotnému cíli, různé formy APS vytváří různé cesty, jak jej dosáhnout. Proto jsou i okolnosti vzniku APS v různých geografických kontextech různorodé. Roztříštěnost vymezení APS přitom odráží různorodé okolnosti rozvoje APS v odlišných geografických podmínkách. Je zřejmé, že za vznikem APS stojí celá řada faktorů počínaje pochybnostmi o udržitelnosti globalizované konvenční potravinové výroby, obavami o potravinovou bezpečnost vyvolanou medializovanými případy hromadné nákazy zvířat (např. BSE, ptačí nebo prasečí chřipkou), přes úsilí malých farmářů vytvořit si nové prodejní kanály, snahu neziskového i veřejného sektoru o podporu venkova, až po rostoucí poptávku spotřebitelů po kvalitních potravinách a potřebu ochrany životního prostředí. Je přitom obtížné určit jeden konkrétní faktor, který by zapříčinil vznik APS v určité zemi, protože se zpravidla jedná o souhrn více činitelů jako i v případě Česka (Spilková, Fendrychová, Syrovátková 2013; Syrovátková, Spilková 2015; Syrovátková 2016).

Renting, Marsden a Banks (2003) spatřují zásadní rozdíl v pojetí evropských a severoamerických APS. V USA jsou za příčinu vzniku iniciativ na podporu místních potravin považovány především komunitní snahy oponovat konvenčnímu potravinovému systému, který nadměrně zatěžuje životní prostředí, a zvýšit udržitelnost farmaření. Naproti tomu v Evropě souvisí rozvoj lokálních potravin především s rozvojem venkova (Renting, Marsden, Banks 2003) a obavami o potravinovou bezpečnost vyvolanými opakovanými případy rozsáhlé nákazy zvířat a dalšími incidenty odhalujícími zranitelnost industrializovaného zemědělství (Duram, Oberholtzer 2010). Kvalita potravin se v obecné rovině stala i leitmotivem proměn politických opatření Evropské unie (Valceschini, Maze 2000 ve Whatmore, Stassart, Renting 2003). Zatímco aktéři severoamerických

APS se spíše snaží založit zcela nový způsob směny potravin, APS v Evropě naopak mohou působit na okrajích industrializovaného potravinového systému, protože byly založeny především na podporu malých farmářů ve vysoce konkurenčním prostředí (Goodman 2003 v Holloway a kol. 2007).

Vedle obecných příčin rozvoje APS se v různých geografických kontextech uplatnily další více či méně specifické lokální důvody. Např. na Novém Zélandu (Guthrie a kol. 2006) hrály hlavní úlohu faktory na straně dodavatelů, kteří hledali nové odbytové kanály pro svoje zboží, protože ceny potravin v konvenční potravinové síti klesaly pod výrobní náklady. Novozélandské zákazníci si FT získaly kvalitnějším a čerstvějším zbožím a příjemným nákupním zážitkem (Guthrie a kol. 2006). Jak již bylo řečeno v úvodu kapitoly, za vznikem APS přirozeně nestojí pouze jediný faktor, ale jsou spíše důsledkem kombinace činitelů, které se v různých geografických kontextech projeví s různou silou. Např. rozvoj APS v Česku je důsledkem kombinace faktorů na straně výrobců, kteří hledali nové odbytové kanály pro svoje zboží, protože v kontextu tuzemského maloobchodního trhu kontrolovaného z většiny velkými nadnárodními řetězci pro ně bylo téměř nemožné stát se dodavateli do konvenčních potravinových řetězců, a faktorů na straně spotřebitelů nespokojených s kvalitou potravin v konvenční obchodní síti (Syrovátková, Hrabák, Spilková 2015; Syrovátková, Spilková 2015; Syrovátková 2016).

Ačkoli zběžný pohled naznačuje, že APS jsou doménou vyspělých zemí, existují i v rozvojovém světě (Freidberg, Goldstein 2011). Avšak cíle, kterých se snaží v těchto částech světa dosáhnout, odpovídají místní realitě. V rozvinutých zemích APS typicky kladou důraz na kvalitu, autentičnost, jasný a snadno dohledatelný původ potravin, chuť a čerstvost, často také na lokální původ potravin a spravedlivou odměnu pro výrobce (pro podrobnou definici APS viz kapitolu 2.1). Těchto cílů je nicméně nezřídka dosahováno na úkor ceny, a proto APS ve vyspělých zemích často slouží především movitějším vrstvám obyvatel, které si vyšší ceny farmářských potravin mohou dovolit (Kremer, DeLiberty 2011; DuPuis, Goodman 2005 – viz kapitola 4.2). Nicméně např. v případě pražských FT nebyla signifikantní míra sociální exkluzivity potvrzena (Spilková, Fendrychová, Syrovátková 2013). APS v rozvojových zemích se naproti tomu soustředí na zajištění živobytí pro farmáře a nutričně vyvážené výživy pro obyvatelstvo, které často nemá přístup k hodnotné stravě ani prostředky, aby si ji mohlo samo zajistit (Melo, Hollander 2013; Pugliese a kol. 2013).

V obecné rovině je vznik APS někdy vysvětlován jako výsledek interakcí mezi restrukturalizací venkova a urbanizací v metropolitních oblastech (Jarosz 2008): Rozvoj urbanizace vytváří

poptávku po sezónních lokálních potravinách, která si žádá proměnu průmyslových forem zemědělské výroby ve venkovských regionech v blízkosti metropolitních oblastí na menší rodinné farmy. Rostoucí město navíc postupně zabírá další plochy v okolí měst pro rezidenční i komerční výstavbu. Průmyslová výroba potravin se tak musí stěhovat dál z okolí měst za levnější půdou a pracovní silou. Rozvoj měst také podněcuje zakládání neziskových organizací a vládních agentur na podporu udržitelné spotřeby. Globalizace tak vlastně přispívá k restrukturalizaci venkova, protože urbanizace zvyšuje poptávku po místních čerstvých potravinách. Jarosz (2008) tento proces interpretuje tak, že APS jsou vlastně produktem globalizace, proti jejímž důsledkům se koncept APS snaží bojovat.

3.2 Lokální koncept

Lokální koncept, který klade důraz na spotřebu potravin co nejbližší místu jejich výroby, je významným aspektem většiny APS a také jejich hlavním geografickým rysem. Některé typy APS jsou na lokálním konceptu založeny již ze své podstaty (např. bedýnkové schéma), zatímco jiné APS kladou na lokální původ menší důraz, čímž vyvolávají vášnivé diskuse o autenticitě takových APS (viz i příklad českých FO – Syrovátková 2016). V souvislosti s lokálním konceptem někteří vědci používají pojem „foodshed“ (volně přeloženo jako „zásobárna potravin“; Getz 1991 v Feenstra 1997, s. 28), který zahrnuje území a potraviny, které v rámci něj mohou být vypěstovány, a to včetně sociálních a kulturních vlastností společenství, které dané území obývá. Je definován dodavatelskou strukturou potravin včetně procesů jejich přesunu mezi lokalitami. Pro dnešního moderního člověka přitom představuje zásobárnu potravin většinou celá zeměkoule (Getz 1991 v Kloppenburg, Hendrickson, Stevenson 1996). Lokální přístup si naproti tomu klade za cíl, aby co největší podíl stravovacích potřeb jedince pokrývalo jídlo vyráběné v rámci místní zásobárny potravin.

Lokální původ je častým námětem geografických studií o APS. Do relokalizace (Sage 2012, s. 3), tj. návratu ke spotřebě místních potravin, vkládá řada vědců velké naděje, protože věří, že se jedná o přístup, který vedle výroby kvalitních a cenově dostupných potravin pomocí postupů šetrných k životnímu prostředí zajistí také udržitelné podnikání pro malé farmáře a rozvoj komunit. Další autoři se zabývali praktickými otázkami definice lokálních potravin, tj. hledáním vzdálenosti, ze které lze ještě jídlo považovat za lokální na základě empirického studia existujících lokálních potravinových sítí. Např. Brown (2002) v této souvislosti zjistila, že farmáři a další stánkaři jezdí na FT v průměru ze vzdálenosti 32 km. Na druhou stranu vědci opakovaně poukazují i na slabé

stránky a limity lokálního přístupu, jako jsou omezení a hrozby plynoucí z upřednostňování místních potravin (např. Winter 2003 nebo Carolan 2012).

Pro spotřebitele upřednostňující lokální, čerstvé a sezónní jídlo od prodejců z FT, které osobně znají, před importovanými certifikovanými bioprodukty, zavedl Moore (2006) pojem "postorganic consumers" (post-biospotřebitel). Toto označení zahrnuje socio-environmentální hodnotu, kterou ne všechny certifikované bioprodukty mají. Tím se z místních potravin stává fenomén, který předčí myšlenku biopotravin. Lokální koncept vychází především z předpokladu, že ekologická stopa místních potravin není zatížena dlouhým cestováním za spotřebitelem. Zahrnuje nicméně i další pozitivita. Lokální potraviny totiž zemědělci pěstují nejen metodami šetrnými k přírodě, zároveň (v ideálním případě) pěstují plodiny, které jsou pro dané klimatické podmínky nejvhodnější. Lokální přístup má nadto velký potenciál napomoci opětovnému zakořenění komunit dosahováním větší sociální spravedlnosti (Johnston 2008a v Isenhour, s. 11).

Z environmentálního hlediska je výhodou lokálního konceptu i sezónní výroba a tomu odpovídající spotřeba, protože odpadá nutnost dlouhého skladování, které zvyšuje cenu výrobku. Osobní interakce při distribuci místních potravin navíc umožňují vytvářet komunitní sociální vazby, které se mohou stát základem pro další interakce a podnítit mezi místním obyvatelstvem spolupráci i v jiných oblastech. Zároveň se tak vytváří pocit důvěry mezi farmářem a spotřebitelem, který je i zárukou kvality potravin, protože dodržování vysokého standardu výroby je pro farmáře otázkou zachování důvěry spotřebitelů, na kterých je zemědělec existenčně závislý (Hinrichs 2000). Předpokladem je, že spotřebitel, který farmáře osobně zná, bude dobře informovaný o způsobu výroby potravin, a proto bude také ochotnější farmáři zaplatit za jídlo spravedlivou odměnu.

Koncept lokálních potravin má však také svoje limity. Prvotním problémem je definice lokálního původu, kterou si různí aktéři APS vykládají různě, jak ukázala i studie mezi provozovateli českých FO (Syrovátková 2016). Kremer a DeLiberty (2011) připomínají, že obyvatelé měst se v principu místními potravinami živit nemůžou. Potenciál růstu lokálních potravinových sítí je totiž omezený, protože drobní místní výrobci často nemají kapacity na rozšiřování své výroby (Bloom, Hinrichs 2011). Výrobní kapacity malých farmářů mají své pevně dané limity (Jarosz 2008). Rozvoj menších farmářů omezují jak vnitřní faktory, jako je nedostatek prostředků na potřebné investice, tak i vnější činitele jako je omezená dostupnost půdy nebo kapitálu. Např. farmáři vnímají podle studie realizované na FT v kanadské Albertě a Britské Kolumbii jako významnou překážku v rozvoji produkce lokálních potravin klesající počty sedláků a vysoké ceny půdy. Tato skutečnost však

bohužel až příliš často uniká veřejným představitelům nebo i organizátorům FT (Wittman, Beckie, Hergesheimer 2012).

S omezenou výrobní kapacitou souvisí i kritické limity distribuce lokálních potravin. Např. české FO, které prodávají zboží od více místních farmářů, musí vynaložit nemalou energii nejen na shánění vhodných dodavatelů, ale také na komunikaci s nimi a na organizaci distribuce zboží od nich (Syrovátková 2016). FO, které jsou až na výjimky malé obchody, si však nemohou dovolit vyčlenit na tyto úkony samostatnou pracovní sílu. Vedení FO tak ve skutečnosti může od provozovatele vyžadovat vysoké pracovní nasazení a dlouhé hodiny přesčasů. Farmářské produkty navíc mají krátkou trvanlivost, takže vyžadují vysokou frekvenci malých dodávek. Podle některých provozovatelů FO v Česku může takový provoz fungovat pouze v malém měřítku (Syrovátková 2016). Ojedinele se objevují snahy distribuovat lokální potraviny pomocí konvenčního potravinového systému, a využít tak úspor z rozsahu a vysoké efektivity těchto dodavatelských kanálů. Bloom a Hinrichs (2011) na dvou případových studiích zkoumaly možnost růstu lokálního potravinového systému. Jejich studie odhalila, že oba zkoumané systémy se při snaze o růst měřítka lokálního potravinového systému potýkají s nutností uspokojit současně požadavek farmářů na spravedlivou odměnu na jedné straně a zároveň vyjít cenově vstříc zákazníkům na straně druhé. S podobnými potížemi se potýkají i čeští organizátoři FT (Spilková, Fendrychová, Syrovátková 2013) a provozovatelé FO (Syrovátková 2016).

Lokální koncept nabízí slibné výsledky, avšak v praxi se musí potýkat s řadou překážek. Různé výzkumy však opakovaně odhalují přesvědčení účastníků APS, že lokální přístup je správnou volbou. Např. provozovatelé FT v Ontariu obecně věří, že FT by měly nabízet místní potraviny. Z různých důvodů se však FT může vydat jinou trajektorií a nabízet velký výběr potravin, které lokálním předpokladům neodpovídají (Smithers, Lamarche, Joseph 2008). Na druhou stranu např. šetření mezi provozovateli FO v Česku (Syrovátková 2016) odhalilo, že provozovatelé FO nejsou v názoru na nutnost místního původu farmářských potravin vůbec jednotní. Provozovatelé, kteří jsou zároveň aktivními farmáři nebo mají vazby na neziskový sektor, který se udržitelnou spotřebou zabývá, věří, že FO by měly prodávat výhradně místní potraviny. Pro jiné účastníky výzkumu naopak nemá lokální původ potravin žádný význam, protože je pro ně rozhodující kvalita potravin. Kvalitní potraviny přitom mohou podle respondentů pocházet z velkých vzdáleností a naopak některé lokální potraviny kvalitní být nemusí (Syrovátková 2016). Někteří účastníci lokálních potravinových sítí připouští, že praxe je donutila pravidla lokálního původu zmírnit, např. v případě potravin, které jednoduše lokálně dostupné nejsou, avšak zákazníci je žádají (např.

mořské ryby v Česku – Syrovátková 2016). Česká zkušenost tak potvrzuje, že i přes ty nejlepší úmysly k odchýlení od proklamovaných „lokálních“ pravidel dochází (Smithers, Lamarche, Joseph 2008). Příčiny zpravidla leží v nesouladu lokální nabídky a přání zákazníků. Uplatňování kompromisů co do původu zboží prodávaného v APS souvisí s otázkou jejich konvencionalizace, s níž se potýkají i české FT a FO (Spilková, Fendrychová, Syrovátková 2013; Syrovátková, Spilková 2015; Syrovátková 2016), a kterou se zabývá samostatná kapitola 4.1.

Vnímání lokálního konceptu veřejností i jeho efektivní využívání k podpoře domácí ekonomiky veřejnou sférou je úzce spjato s legislativním vymezením lokálních výrobků. Pravidla pro označování původu potravin jsou v Česku doposud nepřehledná (Kučera 2015), a tak se nezdá stává, že za české jsou označovány výrobky na základě místa finálního zpracování výrobku a nikoli na základě původu surovin (Syrovátková 2016). Tyto legislativní nedostatky působí nemalé potíže i českým aktérům FT a FO (Syrovátková 2016). Pozitivní zprávou je, že MZe ČR si tuto nevyhovující situaci uvědomuje a pracuje na její nápravě. Jak ve svém rozhovoru pro Lidové noviny avizoval ministr zemědělství ČR Marian Jurečka (Surmanová, Junek 2015), v průběhu roku 2016 má být zavedeno označení Česká potravina; označení "české" bude možné použít pouze v případě, že jednodruhová potravina bude obsahovat výhradně českou surovinu, u vícesložkových potravin je podíl českých složek stanoven na 75 %. Logem "Vyrobeno v České republice" budou moci být označeny potraviny vyrobené v Česku ze zahraničních surovin. Zavedení nové normy by mělo nahradit neúspěšné opatření platné od počátku roku 2015, které prodejčům s ročními tržbami nad pět miliard korun nařizovalo zveřejňovat u vchodu do prodejny seznam pěti zemí, z nichž odebírá potraviny, jež tvoří nejvyšší podíl tržeb prodejce (iDNES.cz, ČTK 2015). Novela zákona, která by měla vejít v platnost od počátku roku 2017 (Kučera 2015), by zároveň měla řešit i nepřehlednou situaci týkající se regionálních značek, jejichž nadměrné množství by měla zredukovat (Surmanová, Junek 2015).

3.3 Přímý prodej

Vedle lokálního přístupu je druhým hlavním principem, z něhož APS vychází, a kterému se věnuje i empirická část předložené práce, přímý prodej. Přímý prodej rozšiřuje geografickou povahu lokálního přístupu o organizační složku. Koncept APS souvisí s přístupem zvaným nová ekonomie („new economics“ – Jackson 2004 v Seyfang 2006, s. 12), který umožňuje dosáhnout udržitelné spotřeby posílením lokální ekonomiky, podporou komunit a rozvíjením vztahů mezi výrobcí a spotřebiteli (Seyfang 2006). Užší vztahy mezi farmáři a konzumenty zajišťuje v rámci APS právě přímý prodej zboží zákazníkům (tzv. „direct marketing“ – Brown 2002, s. 167 nebo „direct selling“

– Renting, Marsden, Banks 2003, s. 394), který farmáři poskytuje plnou kontrolu nad distribucí zboží spotřebiteli. Přímý prodej umožňuje farmářům vyhnout se velkým dodavatelským řetězcům, jejichž obchodní praktiky bývají pro farmáře často nevýhodné, a proto jsou dlouhodobě terčem kritiky ze strany vědců (např. Sage 2012). Tím přímý prodej podporuje narovnání tržních vztahů deformovaných činnostmi velkých obchodních řetězců a dodavatelských firem (McEachern a kol. 2010).

V předložené práci se přímému prodeji věnovala především studie o FO (Syrovátková 2016) a částečně také první studie o FT (Spilková, Fendrychová, Syrovátková 2013). Dodržování pravidla přímého prodeje na FT je mezi provozovateli FO, organizátory FT i jejich zákazníky často diskutovaným tématem, protože i přes nesporné výhody, které farmářům přináší, obnáší i určité komplikace. Přímý prodej na FT je často vyzdihován pro ekonomické výhody, které přináší farmářům, i pro zpřístupnění kvalitních potravin za rozumné ceny spotřebitelům (Brown 2002). McEachern a kol. (2010) konstatují, že FT poskytuje farmáři pravidelný příjem realizovaný na jednom místě relativně blízko farmy, osvobozuje ho od závislosti na obchodnících a krácení zisků o obchodní marže a celkově představuje formu diverzifikace zemědělské výroby, která podporuje ekonomickou udržitelnost podnikání. Přímý prodej je přitom zvláště výhodný pro malé farmáře, kteří nemohou soutěžit cenou (Brown 2001).

Vedle nesporných výhod, které farmářům přináší, klade přímý prodej na farmáře vyšší nároky. Farmář prodávající své vlastní zboží přímo spotřebiteli se musí kromě veškerých hygienických a byrokratických požadavků souvisejících s výrobou potravin postarat o vhodnou propagaci svého zboží, technické zajištění prodejního místa, zorganizování přesunu zboží do místa prodeje a nakonec své zboží samozřejmě také prodat nebo zajistit prodejce svého zboží nemluvě o administrativním zabezpečení celého procesu. Mezi českými farmáři je kvůli komunistické historii země hlavním problémem absence obchodních a marketingových zkušeností (Syrovátková, Hrabák, Spilková 2015). Obecně se pak jak výrobci, tak i provozovatelé FO potýkají s byrokratickými požadavky (Syrovátková 2016). I přes neopomenutelné nevýhody se obecně předpokládá a realizované studie dokazují, že přímý prodej pomáhá farmářům zvyšovat příjmy, přičemž šanci na úspěšnost farmáře zvyšuje zaměření na bio produkci a geografická blízkost zákazníků (Detre a kol. 2011). Kvůli zvýšeným nárokům, které na farmáře přímý prodej klade, pochopitelně není tento prodejní model pro každého farmáře vhodný ani lákavý. Podle Detre a kol. (2011) se do něj z tohoto důvodu častěji zapojují spíše mladší zemědělci, kteří jsou ochotnější riskovat a zkoušet nové věci.

Přímý prodej ztělesňuje hodnoty přisuzované principu fair trade (spravedlivý obchod), ačkoli tento koncept je zpravidla spojován s rozvojovými zeměmi. Brown a Getz (2008) jsou autoři jedné z mála studií, které se zabývají aplikací fair trade ve vyspělých zemích, v jejich případě v USA. Fair trade vznikl na ochranu před sociální a environmentální degradací způsobenou konvenčním potravinovým systémem a klade důraz na etické aspekty trhu (Brown, Getz 2008). Podle Raynoldse (2000) jde fair trade mnohem dál než výroba biopotravin, která je charakteristická důrazem na ekologii a samotný obchod ponechává v rukou nadnárodních korporací, které tak snadno mohou nadále vykořisťovat výrobce. Fair trade se naproti tomu zaměřuje na sociální a ekonomickou spravedlnost výroby, obchodu a distribuce potravin, a otevírá tak prostor pro vytváření vazeb mezi místy výroby a spotřeby potravin. Zjištění spravedlivých odměn pro výrobce a kvality za dostupné ceny pro spotřebitele byly v Česku jedněmi z hlavních hybatelů rozvoje FT a FO.

Přímý prodej je častým avšak ne nezbytným rysem APS. Obecně však většina APS klade důraz na atributy typické pro přímý prodej, jako je geografická blízkost spotřebitele a výrobce a jejich vzájemné kontakty, pro kterou se vžil pojem krátké dodavatelské řetězce potravin (SFSCs – např. Renting, Marsden, Banks 2003 nebo Goodman 2009). Marsden, Banks a Bristow (2000) definovali jejich typy dle míry interakce mezi výrobcem a spotřebitelem následovně (všechny typy lze nalézt i v Česku): (1) krátké dodavatelské řetězce potravin s osobním kontaktem mezi výrobcem a spotřebitelem („face-to-face SFSCs“) – např. prodej ze dvora nebo FT, kde prodávají samotní farmáři; (2) prostorově blízké krátké dodavatelské řetězce potravin („spatially proximate SFSCs“) – např. FO, do kterých dodávají zboží místní zemědělci; a (3) prostorově rozsáhlejší krátké dodavatelské řetězce potravin („spatially extended SFSCs“) – např. FO prodávající kvalitní farmářské potraviny s jasně definovaným geografickým původem. Vzdálenost, ze které výrobek pochází, přitom není podstatná, výrobek může pocházet i ze zahraničí. Některé české FO spadají do této kategorie (Syrovátková 2016).

O ochranu původu potravin se dlouhodobě stará i Evropská unie, která určuje pravidla pro označování potravin dle místa jejich původu a způsobu výroby (Kneafsey a kol. 2013) a k tomuto účelu zavedla tři ochranné známky (European Commission 2015; Kneafsey a kol. 2013, s. 23-25): V rámci prostorově rozsáhlejších krátkých dodavatelských řetězců potravin jsou distribuovány především tzv. produkty s chráněným označením původu („protected designation of origin“) a produkty s chráněným zeměpisným označením („protected geographical indication“). Poslední kategorií, kterou Evropská unie používá k ochraně kvalitních zemědělských výrobků a potravin, je

tradiční zaručená specialita („traditional speciality guaranteed“), která značí buď tradiční složení nebo způsob výroby potraviny, a která může patřit do kteréhokoli z výše zmíněných krátkých dodavatelských řetězců potravin.

Vedle prosté vzdálenosti a místa původu zboží je důležitý také počet mezičlánků mezi farmářem a konzumentem. Jednu z klasifikací APS založenou na relativním propojení spotřebitelů se samotným procesem výroby potravin vytvořili Venn a kol. (2006, s. 256):

1. Výrobce a spotřebitel v jedné osobě („producers and consumers“): Patří sem komunitní zahrady nebo komunitní potravinová družstva, ale i zahrádkaření, které se v Česku těší velké oblibě.
2. Spolupráce výrobců a spotřebitelů („producer-consumer partnership“): Spotřebitelé mají určitou kontrolu nad výrobou potravin (např. komunitou podporované zemědělství).
3. Přímý prodej („direct sell“): Výrobce prodává své produkty spotřebitelům osobně nebo prostřednictvím prostorově rozsáhlejšího dodavatelského řetězce (FT, FO nebo někdy také bedýnkové schéma).
4. Prodejci specialit („specialist retailers“): Prodejci jsou zprostředkovatelé v rámci krátkých dodavatelských řetězců potravin, kteří často věnují velkou pozornost původu a metodám výroby potravin (V Česku tak fungují některé FO.).

Již z výše popsaných klasifikací je zřejmé, že v případě některých forem APS se jednotlivé kategorie překrývají. Přesto jsou nesporně užitečným nástrojem pro studium APS, protože představují ojedinelé ucelené a na různé formy APS aplikovatelné klasifikace APS. Vzhledem k nevyřešeným problémům týkajícím se vymezení APS (viz kapitola 2.1) poskytují důležité vodítko k základní orientaci v problematice APS.

Řada studií popisuje přímý prodej jako nástroj, který přináší mnohá pozitiva (např. Detre a kol. 2011 nebo Renting, Marsden, Banks 2003). Avšak Tregear (2011) varuje, že osobní interakce mezi výrobcem a spotřebitelem ze své podstaty automaticky lepší vztahy nepřináší, ani nejsou zárukou snazšího přenosu informací od výrobce ke konzumentovi. Rozhodující jsou motivace jednotlivců zapojených do APS. Pohyby spotřebitelů k využívání APS se proto zabývá následující kapitola.

3.4 Motivace spotřebitelů

Spotřebitelé sehrávají v rozvoji APS strategickou úlohu. Většina studií zkoumajících APS se však zabývá jejich produkčními aspekty (Venn a kol. 2006), ačkoli velká část změn se odehrává na straně spotřebitelů (Goodman, Goodman 2009). Pořadí motivací pro nakupování potravin v rámci APS se může lišit v různých podmínkách (Spilková, Fendrychová, Syrovátková 2013; Smithers, Lamarche, Joseph 2008), nicméně v zásadě se opakuje několik hlavních hodnot. Spotřebitelé jsou nejčastěji motivováni snahou podporovat místní farmáře, tj. konzumenti věří, že touto nákupní volbou vytváří ekonomickou a sociální hodnotu. Velmi často spotřebitelé uvádí, že potraviny na FT jsou lepší/chutnější než jinde. Potraviny distribuované v rámci APS jako jsou FO nebo FT jsou navíc obecně vysoce hodnoceny pro svoji čerstvost (Spilková, Fendrychová, Syrovátková 2013; Syrovátková 2016). Ačkoli motivace k využívání APS jsou v různých zemích podobné, podle studie vypovídající o irských FT (Syrovátková, Spilková 2015) mohou příčiny těchto motivací být v různých podmínkách odlišné.

Užitečným zdrojem pro pochopení zákazníků APS jsou studie, které porovnávají motivace pro upřednostňování alternativních nebo konvenčních prodejních kanálů. Podle Murphyho (2011) novozélandští zákazníci na FT oceňují především kvalitu, čerstvost a zdravotní prospěšnost potravin z FT. Na druhou stranu zákazníci konvenčních obchodních řetězců se identifikují s typickým marketingovým mixem těchto obchodů, jako jsou nízké ceny, design a uspořádání obchodů, minimální zpoždění při placení a minimální osobní interakce. Oproti tomu zákazníci FT rádi vyhledávají na trzích sezónní, lokální, ekologické a další nekonvenční zboží, užívají si pobyt na trhu a prohlížení potravin a zajímají se o podporu místní komunity a spravedlivé odměny pro farmáře. K porozumění motivacím spotřebitelů k nakupování v rámci APS přispívají i studie, které zkoumají preference pro výběr nákupního místa u potravin, které lze nakoupit v konvenčních i APS (např. biopotraviny). Zatímco zákazníci konvenčních řetězců jsou motivováni především zdravím a chutí biopotravin, zákazníci APS se zajímají o širší ekonomické, sociální a environmentální benefity (Seyfang 2006). Konvenční řetězce tedy mohou oslovit především spotřebitele, kteří se neztotožňují s hodnotami spojovanými s přístupem zvaným nová ekonomie (Isenhour 2011).

Důležitým faktorem, který rozhoduje o ne/využívání APS je jejich dostupnost (Spilková, Fendrychová, Syrovátková 2013). Např. segmentace amerických spotřebitelů ukázala, že nepřítomnost FT zvyšuje šanci, že konzument bude náležet k segmentům spotřebitelů, kteří o biopotraviny a lokální produkty nemají zájem (Zepeda a Nie 2012). Zkoumání motivací spotřebitelů k výběru zařízení, kde budou nakupovat potraviny, je úzce spojeno s širším tématem

emocí, které konzument v souvislosti s nakupováním zažívá (Ng 2003). Emoční uspokojení má spojitost i s faktorem pozitivního příkladu, který hraje důležitou roli v motivování spotřebitelů k upřednostňování APS (Kirwan 2004). Význam APS spočívá také v tom, že APS umožňují spotřebitelům stát se součástí komunity s podobnými názory, ať už imaginární (skrze různé ekoznačky nebo fair trade hnutí), tak i komunity reálných spotřebitelů lokálních potravin na konkrétním FT, v rámci slow food hnutí nebo komunity podporující konkrétního farmáře (Isenhour 2011).

3.5 Vztah mezi městem a venkovem v rámci alternativních potravinových sítí

APS kladou důraz na rozvíjení vazeb mezi městem a venkovem. Samotný rozvoj venkova je jedním ze stěžejních cílů APS a často o jeho různých formách hovoří i sami zákazníci APS. Např. zákazníci pražských FT uváděli jako motivaci k nakupování na FT touhu podporovat malé farmáře a lokální ekonomiku (Spilková, Fendrychová, Syrovátková 2013). Snaha podporovat malé farmáře a venkov jako takový je vlastní i některým organizátorům FT a provozovatelům FO (Syrovátková 2016). Zatímco v tradičním pojetí vztahu města a venkova je venkovským oblastem přisuzována produkční úloha, města bývají chápána jako místa spotřeby. APS se snaží toto jednosměrné pojetí překonat, když rurálním i urbánním oblastem přisuzují nové aktivní role, a hlavně podporují užší vzájemnou spolupráci. Některé APS se totiž explicitně zaměřují na produkci potravin ve městech (např. různé formy městského zahradničení, jako jsou komunitní zahrady), jiné podporují lokální spotřebu potravin na venkově (např. skrze prodej ze dvora). Ačkoli některé APS jsou typičtější pro město než jiné a naopak, s určitými formami APS se můžeme běžně setkat ve městech i na venkově (např. FT nebo FO v Česku). Specifickou formou APS, která je mimořádně rozšířena v Česku nejen venkově, ale v rámci zahrádkářských osad ji často provozují i obyvatelé měst, je samozásobitelství. Obecně platí, že v různých geografických kontextech panují rozdíly v rozšíření jednotlivých typů APS i jejich specifických rysech.

Podpora venkovského rozvoje je jedním z hlavních úkolů, které si APS vytyčily. Podle některých autorů alternativní trendy ve výrobě a spotřebě potravin skutečně hrají ve venkovském rozvoji významnou úlohu. Klíčová je přitom míra zakořenění farmy v lokální ekonomice (Renting, Marsden, Banks 2003). Vazby farmy na místní komunitu jsou zároveň důležitější, než zda farma produkuje v biokvalitě (Lobley, Butler, Reed 2009). Z hlediska propojení farmy s místní komunitou je skvělou příležitostí přímý prodej (Detre a kol. 2011). Přímý prodej je tradičním konceptem,

kteřý umožňuje spotřebu potravin v místě výroby, jímž je primárně venkov. Příliš často se totiž stává, že jsou vazby mezi místní zemědělskou výrobou a venkovskou komunitou minimální. Není tak např. výjimkou, že místní zemědělské družstvo veškerou svoji produkci prodává velkým zpracovatelům a lidem v obci přímý nákup čerstvých potravin vůbec neumožňuje (Syrovátková 2016). Prodej ze dvora je přitom tradiční formou APS, která jednoduchým způsobem poskytuje místnímu obyvatelstvu kromě přístupu k lokálním potravinám také prostor pro sociální interakce s místními farmáři.

Dalším stupněm prodeje ze dvora jsou FO, které zprostředkovávají prodej farmářských výrobků. Tyto obchody vedené v zahraničí obvykle samotnými farmáři bývají součástí farem a primárně slouží k prodeji vlastní produkce. Větší pravděpodobnost výskytu těchto tradičních venkovských FO je v zemích s nepřerušovanou historií rodinného farmaření, kde je běžné, že farmáři část své produkce sami také přímo prodávají. Takové FO jsou časté např. ve Spojeném království nebo v Rakousku. V Česku, které na tradici sedlačení začalo po dlouhém období kolektivního zemědělství s obtížemi navazovat teprve nedávno, bychom většinu FO našli ve větších městech, i když již dnes existují výjimky a někteří farmáři vlastní venkovské FO provozují. Městské FO, které jsou v Česku velmi rozšířené, však řídí farmáři pouze výjimečně a většina těchto obchodů funguje jako zprostředkovatel prodeje mezi farmářem a spotřebitelem (Syrovátková 2016).

V názoru na vliv APS na venkovský rozvoj nejsou vědci jednotní. Vedle studií, které prokazují kladný dopad APS na venkovský rozvoj, existují rovněž i studie jiných typů APS v odlišných geografických kontextech, které pozitivní vliv APS na rozvoj venkova zpochybňují. Např. Spilková a Perlín (2013) poukazují na skutečnost, že FT v Česku slouží především zájmům městského obyvatelstva, protože tato zařízení se až na výjimky nachází ve městech. Přínos v podobě vyšších příjmů pro farmáře je prý nepatrný, protože farmáři dodávající na FT představují v českém zemědělském sektoru minoritu. Ve zcela opačném duchu tvrdí Tregear (2011), že problémem APS je, že řeší především potřeby výrobců a na spotřebitele naopak kladou vyšší nároky jak z hlediska procesu obstarávání potravin (nutnost absolvovat cestu na trh nebo za farmářem), tak i z hlediska vysokých nároků na zpracování syrových potravin v porovnání s polotovary z běžné obchodní sítě, které přípravu jídla usnadňují. Úloha APS v rozvoji venkova bezpochyby závisí na kontextu, ve kterém daná forma APS působí. Rovněž samotné přínosy APS lze posuzovat odlišně z pozic ekonomických, sociálních nebo spotřebitelských. Pozitivní dopady působení APS diskutuje samostatná kapitola 5.1.

Ačkoli mnohé APS se mohou vyskytovat v městském i venkovském prostředí, jejich znaky odráží rozdíly v zákaznické základně a spotřebitelském chování urbánní a rurální populace. Těmto zvláštnostem je nutné věnovat pozornost jak v praxi, tak i ve vědeckém výzkumu, protože jejich úspěšnost v různých geografických kontextech může podléhat odlišným zákonitostem. Např. podle studie o venkovských FT ve státě New York v USA (Schmit, Gomez 2011) vykazují na venkově největší míru udržitelnosti především velké FT, které mají podporu veřejného sektoru. Důležitá je také diverzita zboží a prodejců a kvalitní propagace trhu. Pro životaschopnost trhu i naplnění potřeby začlenění FT do života venkovské komunity je třeba podporovat navštěvování trhu nízkopříjmovými skupinami zákazníků (např. zajištěním autobusů svážejících zákazníky na trh). Nutnost kvalitního vedení a trvalé propagace venkovských FT potvrdil i výzkum o irských FT, který ukázal, že městský FT může dlouhodobě fungovat takřka bez jakéhokoli zájmu ze strany zřizovatele, zatímco úspěšnost venkovských FT je silně odvislá od kvalitního řízení trhu (Syrovátková, Spilková 2015). Rozdíly mezi FO nacházejícími se ve velkých městech a na venkově odhalila i studie o českých FO (Syrovátková 2016).

4. JAKÝM VÝZVÁM ALTERNATIVNÍ POTRAVINOVÉ SÍTĚ ČELÍ?

Tato kapitola se věnuje zásadním výzvám, se kterými se APS musí vypořádat, pokud mají skutečně dosahovat udržitelných principů, které si předsevzaly. První část se zabývá kontroverzním tématem konvencionalizace, která je velmi aktuálním tématem v případě českých FT i FO. Konvencionalizace na jedné straně představuje ohrožení základních principů, na kterých APS stojí, na druhou stranu je příležitostí, jak APS dále rozvíjet. Závěrečná část se věnuje sociální exkluzivitě, ze které jsou APS dlouhodobě obviňovány, a která představuje stěžejní překážku pro naplnění rovného přístupu lidí ke kvalitní, cenově a geograficky dostupné stravě.

4.1 Konvencionalizace alternativních potravinových sítí

Protikladnost zásad udržitelné zemědělské výroby a nutnosti vlastní ekonomické životaschopnosti je pro účastníky APS velkou výzvou v Česku i v zahraničí. Např. Alkon (2008) studovala, jak se s naplňováním vzájemně si odporujících strategií ekonomické a environmentální udržitelnosti vyrovnávají prodejci na FT v zálivu San Francisco. Podle jejích závěrů zákazníci APS sice oceňují farmáře, kteří v zájmu ochrany životního prostředí pěstují bio výrobky, pro samotné zemědělce ale může být někdy obtížné držet se striktně environmentálních zásad tváří v tvář nutnosti zachovat vlastní ekonomickou životaschopnost. V této souvislosti hovoříme o tzv. konvencionalizaci, kdy výrobci potravin, provozovatelé FT i majitelé FO snižují nároky na dodržování principů APS, aby zajistili ekonomickou udržitelnost svého podnikání (Syrovátková, Spilková 2015; Syrovátková 2016).

Výzkumy ukazují, že v praxi velmi často vznikají kombinace konvenčních a alternativních potravinových sítí, protože APS nejsou samy o sobě ekonomicky životaschopné. Podle studie výrobců specialit působících na anglicko-skotské hranici někteří dodavatelé zásobující krátké potravinové sítě dodávají do konvenčních i alternativních sítí, přičemž používané suroviny někdy pochází z velkých vzdáleností (Ilbery, Maye 2006). Ve výsledku se tak např. na FT často vyskytují stánkaři přeprodávající zboží domácí i zahraniční provenience (Smithers, Lamarche, Joseph 2008; Syrovátková, Spilková 2015). V Česku se tak typicky děje v případě zboží, které se v tuzemsku nevyrábí. Někteří prodejci také věří, že zahraniční výrobky jsou kvalitnější než ty české (Syrovátková 2016). Rovněž obchody na farmách nezdávka prodávají nejen produkty dané farmy, ale i zboží od jiných lokálních i více vzdálených výrobců, včetně zpracovávaných potravin (Holloway a kol. 2007). Výrobci se navíc mezi alternativními a konvenčními potravinovými sítěmi často přesouvají (Ilbery, Maye 2006). Existují i producenti, kteří působí na různých řádovostních

úrovních zemědělsko-potravinářského systému, jak dokládá případ velkého dodavatele biozeleniny (Clarke a kol. 2008), který působí v národní i regionální distribuční síti a také provozuje lokální farmu.

Otázka konvencionalizace APS úzce souvisí s jejich autenticitou, která definuje jejich identitu, jíž se vymezují vůči konvenčním potravinovým systémům. Např. aktéři českých FT a FO se vůči konvenčním obchodním řetězcům vymezují velmi ostře (Syrovátková 2016). Konvencionalizace představuje pro autenticitu a tím i budoucnost APS evidentní hrozbu (Syrovátková, Spilková 2015), protože tržní přístup, který ke konvencionalizaci vede, vytěsňuje udržitelné principy APS (Seyfang 2003). Úctyhodné cíle, kterých se APS snaží dosáhnout, a které staví právě na odlišnosti od konvenčního potravinového systému, mohou pod taktovkou neoklasických tržních principů vzít rychle za své. Konvencionalizace zasahuje sortimentní strukturu APS, která souvisí se snižováním požadavků na geografický (rozuměj lokální) původ zboží a také ověřitelnost původu (tj. méně důsledným informováním o geografickém původu zboží a samotném výrobcu), s tlakem na cenu a s navazujícím ohrožením spravedlivých odměn pro výrobce, ale i s obavami o snižování kvality potravin kvůli snaze redukovat výrobní náklady. Všechny tyto nešvary byly pozorovány i v Česku (Spilková, Fendrychová, Syrovátková 2013; Syrovátková a Spilková 2015; Syrovátková 2016).

Začleňování nelokálních produktů nebo zboží od velkých konvenčních výrobců do nabídky APS na první pohled může vypadat jako pochopitelná snaha vyhovět požadavkům zákazníků a zvýšit svoji konkurenceschopnost. Provozovatel jednoho českého FT byl např. nucen na žádost zákazníků povolit prodej mořských ryb prodejci, který by jinak na trhu mohl prodávat pouze české ryby, ačkoli prodejce zároveň distribuoval i mořské ryby (Syrovátková 2016). Kirwan (2004) však konstatuje, že prodej nelokálního zboží na FT může sice být z krátkodobého hlediska pro stánkaře i celý FT přínosný, avšak v delším časovém horizontu představuje hrozbu, že se z FT stane obyčejný pouliční trh (Kirwan 2004). Jinými slovy, FT pod vlivem konvencionalizace ztratí pověst místa, které nabízí autentické lokální farmářské produkty. Např. v případě FO v Česku panují obavy, že vznik kamenných obchodů a zvláště řetězců FO nabízejících obdobné potraviny jako FT může vést ke vzniku „konvenčních“ prodejen s farmářským sortimentem, které budou ztělesňovat všechny klady a zápory konvenčních potravinových řetězců (Spilková, Perlín 2013). Existuje tedy reálná hrozba, že pokud APS podlehnou tržnímu diktátu, stanou se součástí konvenční potravinové sítě a snahy APS o nastolení spravedlivějšího a bezpečnějšího potravinového systému vyjdou naprázdno.

Ozývají se však i hlasy, které po přejímání některých praktik tradičních potravinových řetězců volají, protože konvencionalizace by APS přiblížila běžnému spotřebiteli (Wittman, Beckie, Hergesheimer 2012). Někteří spatřují ve zmasovění APS nástroj, který umožní nabídnout farmářské nebo lokální potraviny co nejširší populaci. Např. Wittman, Beckie, Hergesheimer (2012) tvrdí, že pokud se mají lokální potraviny stát standardní součástí jídelníčku většiny populace, musí se prodávat ve velkých obchodních řetězcích, kde většina lidí nakupuje. České FO, které kombinují prodej zboží odpovídajícího principům APS s kvalitními produkty pocházejícími z konvenční výroby (včetně zahraničních výrobků,) jsou velmi úspěšné (Syrovátková 2016). Skutečností však zůstává, že rozsáhlé konvenční distribuční sítě se opírají o pilíře tržních zákonitostí, které jsou často v rozporu s principy APS. Studie zkoumající možnosti distribuce lokálních potravin pomocí konvenčního potravinového systému totiž ukazují, že dodržování hodnot spojených s lokálními potravinovými sítěmi, jako je spravedlivá odměna pro výrobce a dostupná cena pro spotřebitele, se stává s rostoucím měřítkem potravinové sítě obtížným (Bloom, Hinrichs 2011).

4.1.1 Konkurence mezi alternativními a konvenčními potravinovými sítěmi

Na jednu stranu panují mezi vědci obavy z konvencionalizace APS (Syrovátková, Spilková 2015), na stranu druhou jeví konvenční obchodní řetězce tendenci přebírat praktiky APS (např. prodejem bio nebo lokálních potravin). Tzv. „greenwashing“ (tj. zneužívání nálepek APS k obchodním účelům – Johnston 2008a v Isenhour 2011, s. 240) čelí ostré kritice ze strany vědců i alternativních výrobců a prodejců. Stěžejními principy APS jsou otevřené informování o geografickém původu potravin, identitě samotného výrobce, jeho výrobních postupech a dalších článcích výroby a distribuce a dodržování spravedlivých odměn pro výrobce potravin. Pro greenwashing je však typické, že při „přebírání“ praktik APS se soustředí pouze na prvoplánová a snadno komunikovatelná opatření, při nichž ke skutečnému naplnění principů APS nedochází. Častým nešvarem konvenčních obchodníků i poskytovatelů gastronomických služeb je, že o původu prodávaného zboží informují velmi vágně a účelově. Informace o původu se omezují na konstatování, že produkt je českého původu bez uvedení jména výrobce nebo detailnějších informací o regionu výroby.

Tyto praktiky konvenčních obchodníků jsou přitom přímým ohrožením APS, protože podkopávají podstatu krátkých dodavatelských řetězců potravin (Renting, Marsden a Banks 2003) a navíc omezují pozitivní vliv APS na zavedení spravedlivějšího a udržitelnějšího potravinového systému (Goodman 2009). McEachern a kol. (2010) označuje snahy konvenčních obchodních řetězců

rozvíjet vztahy se zákazníky skrze kvalitu, lokálnost a specifičnost (např. pomocí zakládání FT v nákupních centrech) za cynické. Ačkoli na první pohled tyto tendence mohou vypadat jako podpora lokální ekonomiky, ve skutečnosti mají za cíl pouze zvýšit zisk konvenčních obchodníků. Někdy mohou situaci ohledně lokálních potravin znepréhlednit i původně dobře míněná vládní nařízení, jako v případě opatření, dle kterého měli obchodníci v Česku s tržbami nad pět miliard Kč ročně u vchodu uvádět pět hlavních zemí původu jejich zboží dle podílu na zisku (iDNES.CZ, ČTK 2015). Nejen že je naivní představa, že takové nařízení povede k vyšším ziskům českých výrobců, původ zboží si navíc různí obchodníci vykládali odlišně, takže celé nařízení má být v dohledné době nahrazeno efektivnějším opatřením (Syrovátková 2016; Surmanová, Junek 2015).

Raketový růst popularity APS např. v Česku popsán na příkladu FT a FO (Spilková, Fendrychová, Syrovátková 2013; Syrovátková, Hrabák, Spilková 2015; Syrovátková, Spilková 2015; Syrovátková 2016) svědčí o tom, že APS jsou pro konvenční obchodníky vážným konkurentem. Podle Guthrie a kol. (2006) mohou např. FT lokálně významně ovlivňovat zisky místních supermarketových jednotek. Ty se pak neostýchají s FT bojovat organizováním speciálních akčních nabídek v tržní dny nebo odmítáním spolupráce s farmáři, kteří prodávají na FT (Guthrie a kol. 2006). Farmáři se naproti tomu brání používáním pseudonymů, aby nepřišli o možnost dodávat do obchodních řetězců (Guthrie a kol. 2006). K takto vyhocené situaci naštěstí v Česku, alespoň dle dostupných informací, zatím nedošlo. Další studie (Watts, Ilbery, Maye 2005) rovněž odhalily, že i FT mohou konkurovat místním obchodům, které rovněž prodávají lokální potraviny. Pokles tržeb ve dny konání trhů vlastně do určité míry negativně ovlivňuje místní ekonomiku.

Vliv APS (a jmenovitě FT) na okolní obchody je však nejednoznačný. Některé studie totiž naopak dokládají, že obavy konvenčních obchodů z FT jsou neopodstatněné, protože ve skutečnosti obchodům v okolí FT v tržní dny tržby rostou (Brown 2002; McEachern a kol. 2010). Praxe kromě toho ukazuje, že někteří farmáři mohou naopak upřednostňovat stabilnější spolupráci s velkoobchodníky a velkými maloobchodními řetězci na úkor vlastních aktivit na FT, které poskytují menší jistotu pravidelných příjmů (Ilbery, Maye 2005 ve Watts, Ilbery, Maye 2005). APS ve skutečnosti nemusí různým aktérům vyhovovat ve všech ohledech. Dokonce ani nemusí vždy být pro všechny účastníky stejně výhodné (Jarosz 2008). Proto mohou někteří farmáři a spotřebitelé upřednostňovat konvenční potravinový systém, který dobře znají, a kterému důvěřují.

4.2 Sociální exkluzivita

Sociální exkluzivita je jedním z hlavních bodů kritiky APS v západní literatuře. Důkazy o zacílení lokálních potravinových hnutí na lidi se středními a vyššími příjmy podali např. Kremer a DeLiberty (2011). Sociální exkluzivita obnáší vedle příjmové segregace i rasové vyloučení. Na skutečnost, že APS využívají především bílí spotřebitelé, poukázala ve své studii o FT a systémech komunitou podporovaného zemědělství v Kalifornii Guthman (2008). Racine a kol. (2013) sledovaly, s jakou pravděpodobností nakupují lokální potraviny afroamerické, hispánské a bílé rodiny v Severní Karolíně. Lokální potravinové systémy, jak jsou někdy APS označovány, jsou považovány za sociálně homogenní hnutí, které se zaměřuje na bílou střední třídu (DuPuis a Goodman 2005). Goodman (2009) v této souvislosti používá pojem „foodie gentrification“ (s. 24), kterým charakterizuje sociální nerovnosti ve spotřebě biopotravin a kvalitního jídla obecně. Studie provedená na pražských FT (Spilková, Fendrychová, Syrovátková 2013) naštěstí zatím signifikantní míru sociální výlučnosti nepotvrdila. Vzhledem k rostoucím sociálním rozdílům v české společnosti je však třeba situaci nadále sledovat.

V souvislosti se sociální exkluzivitou je zajímavé zmínit samozásobitelství, které je specifickou formou APS, již v různých geografických podmínkách využívají různé společenské vrstvy. I když samozásobitelství nebylo předmětem žádné z provedených studií, nelze jej při jeho vysoké oblibě mezi Čechy opominout. Zatímco o české zálibě v zahrádkaření je známo, že spíše než nutností zajistit potraviny je především koníčkem, kterému se věnují lidé bez rozdílu společenské třídy, v zemích západní Evropy nebo Severní Ameriky je samozásobitelství často strategií, jak si nejchudší obstarávají jídlo. Podle Kremera a DeLibertyho (2011) tuto úlohu např. ve Filadelfii plní komunitní zahrady. V různých zemích střední a východní Evropy je však situace různá. Zatímco např. v Česku je samozásobitelství především oblíbenou volnočasovou aktivitou všech společenských vrstev (Jehlička, Kostecký, Smith 2013), v chudších zemích východní Evropy, jako je Ukrajina, představuje vlastní produkce významný zdroj potravin (Round, Williams, Rodgers 2010). Zajímavostí je, že zatímco v zemích, odkud se k nám APS rozšířily, je samozásobitelství často znovu objeveno jako zapomenutá dovednost, v tuzemsku je běžnou, po desetiletí oblíbenou volnočasovou aktivitou, jejíž znalost se přirozeně přenáší z generace na generaci.

5. JAK SE ALTERNATIVNÍ POTRAVINOVÉ SÍŤE PODÍLÍ NA BUDOVÁNÍ UDRŽITELNĚJŠÍHO POTRAVINOVÉHO SYSTÉMU?

Koncept APS si klade za cíl pozitivně přispívat k budování udržitelnějšího potravinového systému prosazováním a rozvíjením šetrných praktik výroby a spotřeby potravin. Tento ambiciózní plán však naráží na řadu překážek a objevují se i pochyby, zda jsou APS ve své podobě schopny takového úkolu dostát. Teoreticky vychází APS z konceptu udržitelné spotřeby, který se v uplynulých dekadách stal častým námětem teoreticky (Geels a kol. 2015) i empiricky orientovaných vědeckých prací (Leßmann, Masson 2015; Vittersø, Tangeland 2015) stejně jako prací směřujících k tvorbě politických nástrojů (Seyfang 2006). Dle závěrů Symposia Spojených národů v Oslu v roce 1994 má udržitelná spotřeba zjednodušeně naplňovat potřeby současné generace rozumným využíváním zdrojů tak, aby nebyla omezena kvalita života generací budoucích (United Nations 2015b). Vzhledem k překážkám spojeným s postkomunistickým prostředím (Syrovátková, Spilková 2015) a tendenci ke konvencionalizaci českých FT a FO (Spilková, Fendrychová, Syrovátková 2013; Syrovátková 2016) je otázka schopnosti těchto zařízení přispívat k udržitelnějšímu potravinovému systému víc než na místě.

Následující kapitola rozebírá, jakými nástroji se APS snaží přispívat k budování udržitelnější spotřeby potravin, a jaká jsou úskalí tohoto konceptu globálně i v postkomunistickém kontextu s ohledem na zjištění z praktického fungování FT a FO v Česku. Závěr přináší diskusi hlavních přínosů APS a shrnuje doporučení, jejichž implementace by umožnila efektivnější naplňování udržitelných principů APS nejen v českém prostředí.

5.1 Přínosy připisované alternativním potravinovým sítím

Přínosům připisovaným APS se podrobně věnovala Isenhour (2011), která APS souhrnně označuje jako spotřebitelská alternativní potravinová hnutí („consumer-based alternative food movements“ – s. 5), protože tato hnutí při dosahování vytyčených cílů spoléhají na zodpovědnost spotřebitelů. Isenhour (2011) spojuje rozvoj APS s rozvojem několika dalších konceptů a přístupů: V duchu „pozdní modernity“ (orig. „late modernity“ – Beck 1992 cit. v Sassatelli 2006, s. 223 v Isenhour 2011, s. 9-10) je za hlavní nástroj APS považována zodpovědná spotřebitelská volba, která má prosazování udržitelnějšího potravinového systému zajistit. Tento předpoklad je přitom zhmotněním „neoklasické ideologie“ (Hobson 2002, s. 107 v Isenhour 2011, s. 10), jež předpokládá, že spotřebitelé se sami chopí prosazování udržitelnějšího způsobu spotřeby (Carrier, Miller 2000 v Isenhour 2011). Důrazem na aktivní zodpovědnost spotřebitelů se přitom výběr

potravin stává politickým nástrojem. Vnucují se však pochyby, nakolik je běžný spotřebitel v každodenním shonu schopen věnovat politickým důsledkům své spotřebitelské volby pozornost. Samotným přenosem zodpovědnosti ze státu na spotřebitele (např. „zavedení“ Kodexu FT v Česku, jehož dodržování je však pro jednotlivé FT dobrovolné, takže volba FT je v rukou zákazníka – MZe ČR 2011) a deregulací trhu zároveň dochází k naplnění neoliberalismu (Isenhour 2011).

Zodpovědnou volbu má spotřebiteli umožnit systém značení potravin, který zajistí „demystifikaci a defetišizaci potravin“ (Isenhour 2011, s. 9). Ve skutečnosti je však velké množství různých systémů značení pro spotřebitele spíš matoucí (málokterý spotřebitel bude např. znát přesnou definici českých značek kvality, jako je Klasa, Český výrobek, garantováno Potravinářskou komorou ČR nebo Česká kvalita – MZe ČR 2016). Úspěšnost certifikačních schémat je činí lákavými pro nadnárodní korporace, což nezřídka vede ke „greenwashingu“, tj. zneužívání ekologického značení k utváření „zelenějšího image“ výrobků a firem (Johnston 2008a v Isenhour 2011, s. 16). Např. mezi obchodními řetězci působícími v Česku se v reakci na rostoucí popularitu lokálních potravin u spotřebitelů staly české výrobky dominantním motivem promoakcí, přičemž se pravidelně objevují případy, kdy jsou českým původem označeny potraviny neprávem (Hrdinová 2012). Podstata hodnoty, kterou některá certifikační schémata proklamují, je tak někdy přinejmenším pochybná. Od běžného spotřebitele nelze očekávat sledování vývoje znalostí v oblasti výživy a produkce potravin na odborné úrovni (Schwartz 2005 v Isenhour 2011). I samotné pročitání informací na obalech potravin a zkoumání jejich složení a původu vyžaduje od spotřebitelů nemalou investici času i energie. Hlavním zdrojem informací pro spotřebitele bývají většinou sdělovací prostředky, které často poskytují protichůdné a nepodložené informace. Výživové trendy kromě toho podléhají módním vlnám, které se zdravým stravováním mnohdy nemají nic společného (např. v současnosti v Česku populární syrová strava – „raw food“ – Frajtová 2014).

Udržitelná spotřeba potravin je ve skutečnosti pro spotřebitele nelehký úkol. Problematický je již samotný přenos zodpovědnosti na spotřebitele (Isenhour 2011), protože cílem spotřebitelské volby je především uspokojení vlastních potřeb. Zůstává přitom pouhým přáním, aby spotřebitelská rozhodnutí podléhala občanské zodpovědnosti (Isenhour 2011). Zatímco spotřebitel klade důraz na uspokojování vlastních potřeb, zájem o udržitelnou spotřebu, péči o společné zdroje a veřejné blaho jsou projevem aktivní občanské participace (Soper 2004), do které se pouští jen zlomek spotřebitelů. Spotřeba zdraví prospěšných, lokálně vyráběných potravin za účasti místní komunity je ve skutečnosti spíše projevem „etického konzumerismu“

(Soper a kol. 2009 v Isenhour 2011, s. 11). Využíváním APS k obstarávání potravin tak nezřídka dochází k naplnění „alternativního hedonismu“ (Soper 2007 v Isenhour 2011, s. 12), který spočívá v touze vytvořit si specifickou spotřebitelskou identitu odlišnou spotřebou (Spilková, Fendrychová, Syrovátková 2013, s. 189) či dokonce okázalou spotřebou (Veblen, 1999, orig. 1899), kterou nejčastěji realizují lidé na hranici vyššího standardu a skutečného bohatství ne za účelem uspokojení vlastních potřeb, ale s cílem upevnit spotřebou daného produktu svoje společenské postavení (Duffková, Urban, Dubský 2008). O okázalé nebo statusové spotřebě se někdy mluví i v souvislosti s APS (Syrovátková v tisku; Isenhour 2011). Výzkumy např. ukazují, že FT jsou spíše než místy, kde by spotřebitelé nakupovali podle toho, co je dobré pro společnost, dějištěm komodifikace farmářských potravin. Řada FT totiž přežívá, protože přitahuje zákazníky novostí, čerstvostí, kvalitou a společenským zážitkem (Miele 2006 v Smithers, Lamarche, Joseph 2008, s. 351). Koneckonců i šetření na pražských FT zjistila, že motivacím k návštěvě FT výrazně dominují hédonistické hodnoty, jako je kvalita a čerstvost potravin (Spilková, Fendrychová, Syrovátková 2013).

V souladu s jinými pracemi závěry předložené práce potvrzují, že vyhodnocení přínosu APS k budování udržitelnějšího systému výroby a spotřeby potravin vyžaduje hlubší porozumění dané problematice. Skutečností je, že podíl APS na světovém potravinovém systému je marginální (Tregear 2011). Vedle reálného objemu peněz nebo potravin, které skrze APS proudí, je však třeba se v duchu weberiánské analytické tradice soustředit rovněž na symbolickou hodnotu, kterou fenomény ztělesňují (Tregear 2011), a která přispívá k utváření veřejného povědomí o daném problému. Největším přínosem je proto především dobrý příklad, který APS představují pro konvenční potravinový systém (Isenhour 2011). Konkrétně v Česku, které se dlouhodobě potýká s nevalnou pověstí potravin v konvenční obchodní síti, převažujícími špatnými stravovacími návyky a z toho pramenící vysokou mírou úmrtnosti na nemoci související s nezdravým životním stylem (Kodl 2014), vysokou závislostí na dovozu potravin i dominantním postavením zahraničních obchodních řetězců na českém maloobchodním trhu s potravinami (ČTK 2012), je třeba vyzdvihnout, jakou roli sehrál rozvoj FT a FO v šíření povědomí o kvalitě a původu potravin a v rozvíření diskuse o etice a udržitelnosti praktik konvenčního potravinového systému. Jelikož tuzemský polistopadový vývoj dlouhodobě charakterizovala převážně vysoká cenová citlivost na úkor vnímavosti ke kvalitě potravin, představuje prudký rozvoj FT a FO, které kladou důraz na kvalitu potravin, na českém trhu skutečnou revoluci.

5.2 Kritika zodpovědné spotřeby

Koncept zodpovědné spotřeby, jak fenomén souhrnně označuje Isenhour (2011), jehož uplatňování je předpokladem úspěšnosti APS, má mezi vědci řadu kritiků. APS na první pohled nabízí spotřebitelům relativně jednoduchou pomoc, jak náročného cíle udržitelné spotřeby dosáhnout jejich využíváním, místo aby byl spotřebitel odkázán na zkoumání systémů značení původu a obalů potravin. Někteří však vyjadřují pochybnosti, jestli tato hnutí proklamované udržitelné principy skutečně naplňují (Winter 2003; Guthman 2003). Vědci opakovaně varují před přijímáním APS jako automatickému dobru, které zajišťuje udržitelnou výrobu i spotřebu lokálních potravin (Tregear 2011). APS zahrnují různorodou směs aktérů účastnících se zemědělské výroby a distribuce potravin včetně zákazníků s nejrůznějšími motivacemi k nakupování potravin vzešlých z APS. Zjištění z českých FT a FO vedou k obdobným závěrům, když se v praxi ukazuje, že různí aktéři si samotný lokální koncept, který je základním principem APS, vykládají velmi různorodě (Syrovátková 2016). Winter (2003) proto varuje před tzv. obranným lokalismem („defensive localism“ – s. 23), který považuje lokální potraviny automaticky za kvalitní. Samotné APS zkrátka nejsou zárukou „udržitelných potravin“. Zároveň mají pro uplatňování udržitelných principů APS zásadní význam sociální vazby, na kterých APS stojí (Renting, Marsden, Banks 2003). Rovněž není možné prvoplánově předpokládat, že samotné biopotraviny nebo slow food přirozeně reflektují alternativní hodnoty, jako je ekologická výroba nebo spravedlivé odměňování pracovní síly. Dodržování a prosazování těchto hodnot je od APS nutné vyžadovat (Guthman 2003).

APS jsou různorodou směsí přístupů, které podporují nejrůznější zájmy. Podle diskursivní analýzy, kterou provedli Seyfang (2003), se však zájmy hnutí, která se snaží podporovat udržitelnou výrobu a spotřebu potravin, vzájemně jak podporují, tak i vylučují. Je zřejmé, že v rámci APS existuje řada aktérů a faktorů, které ovlivňují jejich konečnou podobu, takže se od sebe jednotlivá zařízení přístupem k dodržování principů udržitelnosti liší, což je i případ českých FT a FO (Syrovátková 2016). Udržitelnost APS neboli krátkých dodavatelských řetězců potravin je třeba institucionálně podporovat (Renting, Marsden, Banks 2003). V rozvoji APS sehrávají významnou roli aktivity nejrůznějších veřejných subjektů i místních samospráv (Renting, Schermer, Rossi 2012). Nelze opomínat ani politické zájmy lokálních vlád (DuPuis, Goodman 2005) – např. postoj vedení měst k ne/podpoře FT může jejich rozvoj zásadně ovlivnit. Pro rozvoj APS je důležitá i aktivní občanské participace, jejíž malá zakořeněnost (způsobená komunistickou zkušeností) je v Česku (Spilková, Fendrychová, Syrovátková 2013) zřejmou překážkou pro rozvoj APS (zvláště hlubších forem APS, které na aktivitě dobrovolníků závisí).

Důležitým činitelem jsou také asociace výrobců a prodejců, jejichž absence nebo aktivní činnost může konečnou podobu APS výrazně ovlivnit. Např. absence úzké spolupráce mezi drobnými českými zemědělci zapříčiňuje, že někteří organizátoři FT nemají se zemědělstvím vlastní zkušenost. Nelze se pak divit, že organizátoři FT v Česku zájmy malých farmářů v řízení FT ne vždy reflektují (Syrovátková 2016). Větší sílu dosáhnout změny v zaběhnutém konvenčním zemědělsko-potravinářském systému mají proto ty APS, které kladou důraz na budování sítí, jimiž potraviny ke spotřebitelům putují, spíše než systémy, které se zaměřují (jenom) na lokální původ potravin a jejich kvalitu, protože sociální sítě zahrnují i aktéry a jejich motivace (Watts, Ilbery, Maye 2005).

Ačkoli o schopnosti APS dosáhnout zásadních změn v konvenčním způsobu výroby a spotřeby potravin, mocenských vztazích a strukturálním uspořádání agro-potravinářského systému řada vědců pochybuje, je třeba přiznat, že APS rozšiřují možnosti spotřebitelů, jak potravinový systém ovlivňovat (Halkier 1999 v Isenhour 2011). Díky rostoucí oblibě APS navíc jejich přívrženci poskytují dalším spotřebitelům dobrý příklad, čímž se myšlenka o potřebě podpory udržitelnosti výroby a spotřeby potravin přirozeně šíří mezi lidmi (Kirwan 2004). České FT a FO vděčí za svůj raketový rozvoj zajisté i spokojeným zákazníkům, kteří je doporučili lidem ze svého okolí. Nicméně samotná spotřebitelská poptávka jen těžko zapříčiní hluboké strukturální změny v potravinovém systému a související politické reformy. Spoléhání na zodpovědnost samotných spotřebitelů vylučuje ty, kdo nemají možnost spotřebitelské volby (tedy hlavně cenově citlivé zákazníky). Sociální exkluzivita je jedním z hlavních bodů kritiky APS, protože APS ve skutečnosti sociální hierarchii reprodukuje (Isenhour 2011). V tomto kontextu je naivní představa, že etická spotřeba může vyústit v redistribuci zdrojů (Littler 2009 v Isenhour 2011). Výzkum provedený v Česku sice zatím signifikantní míru sociálního vyloučení nepotvrdil, nicméně ani tak nelze očekávat, že obliba FT a FO v Česku povede k hlubokým reformám zemědělství a trhu s potravinami (Spilková, Fendrychová, Syrovátková 2013).

APS se navíc často spíše než na redukci spotřeby zaměřují na šíření volby, jejíž rozsah je hlavním ekologickým problémem (Isenhour 2011). Tudiž nestačí zůstat u spotřebitelských opatření, ale je třeba klást důraz na aktivní občanskou politiku, v rámci níž činí lidé kolektivní rozhodnutí o přijatelných podmínkách výroby a obchodu s potravinami Reynolds (2000). Proto je třeba se zaměřit na širší roli občanství, politická a redistributivní řešení (Isenhour 2011). V této souvislosti představují největší potenciál „občanské potravinové sítě“ (civic food networks – Renting, Schermer, Rossi 2012, s. 289), jejichž praktikování obnáší občanskou aktivitu, jež teprve může vést k uskutečnění hlubších proměn zemědělsko-potravinářského systému. To však neznamená, že

bychom mírnější typy APS měli zavrhnout jako neúčinné. Lehčí formy alternativní spotřeby totiž mohou podnítit spotřebitele k zapojení do hlubších forem aktivismu nebo politické participace (Soper 2007 v Isenhour 2011). Nezbytnými podmínkami pro efektivní fungování otevřené, dobře informované a aktivní společnosti však jsou efektivní politické nástroje a vymahatelnost práva.

6. BUDOUCNOST ALTERNATIVNÍCH POTRAVINOVÝCH SÍTÍ

Tato kapitola sumarizuje faktory a procesy, které budou pro budoucnost českých FT a FO klíčové. Vedle shrnutí faktorů popsaných v předchozích kapitolách se věnuje především roli veřejného sektoru a občanské participace v budoucím vývoji českých FT a FO.

Z hlediska dalšího vývoje APS je kritickým bodem jejich vztah s konvenčními potravinovými sítěmi, vůči nimž se APS vymezují. Na jedné straně panují obavy, že by APS mohly podlehnout konvencionalizaci, na straně druhé je zřejmé, že klíč k úspěšným změnám v konvenčním potravinovém systému leží právě ve spolupráci mezi konvenčními a alternativními potravinovými systémy. Kooperace mezi oběma typy sítí poskytuje na jedné straně prostor pro působení pozitivního příkladu APS na konvenční systémy, na druhé straně umožňuje APS těžit ze zkušeností se zefektivňováním fungování konvenčních systémů. Faktem však zůstává, že APS mohou působit pozitivním příkladem, pouze pokud si zachovají svoji specifičnost (Kirwan 2004). Nezbytným předpokladem pro takový vývoj jsou však vhodné legislativní podmínky, které zajistí rozumnou regulaci a kontrolu trhu, jež na jedné straně umožní působení APS v rámci přijatelných pravidel a na druhé straně nedovolí velkým hráčům v konvenční potravinové síti zneužívat popularity APS ke zvyšování zisku, nýbrž je donutí aplikovat pravidla APS takovým způsobem, který bude prospívat domácí ekonomice.

V Česku se konvenčním obchodním řetězcům nejvíc přibližují sítě FO. Mezi provozovateli českých FO přitom panuje různá míra porozumění principům udržitelnosti spojeným s konceptem místních potravin z hlediska jejich kvality, podpory pro drobné zemědělce, zásad krátkosti potravinových řetězců a spravedlivého zacházení se zemědělci, stejně jako dodržování principů sociální spravedlnosti typických pro APS (Syrovátková 2016). Chápání lokálnosti původu potravin se mezi provozovateli českých FO pohybuje od místní (mikroregionální) po celostátní úroveň a ústupky APS principům připouští i jejich velcí zastánci z řad organizátorů FT a provozovatelů FO (Syrovátková 2016). Tento přístup je do jisté míry pochopitelný v případě potravin, které se v Česku nevyrábí (např. mořské ryby nebo olivový olej – Syrovátková 2016). Faktem však zůstává, že FT i FO podléhají zásadám trhu, a tak se musí snažit plnit přání zákazníků (Tregear 2011), i když jsou v rozporu s principy APS. Nicméně argument některých provozovatelů FO, že zahraniční potraviny jsou také kvalitní, neodpovídá principům APS, které nezohledňují pouze kvalitu potravin nýbrž také podporu místních ekonomik a komunit skrze lokální spotřebu. Míra a způsob konvencionalizace FT a FO tudíž bude pro jejich budoucnost v Česku kritická.

Nerovný přístup k potravinám produkovaným skrze APS je jedním z hlavních bodů jejich kritiky, protože přímo ohrožuje dosažitelnost cílů, jichž se APS snaží dosáhnout (tj. především dostupnost kvalitních potravin pro co nejširší vrstvy obyvatelstva). Sociální exkluzivita navíc v ekonomicky nepříznivých časech ohrožuje samotnou existenci APS, jak ukázala i studie zahrnující irské FT, která je součástí této práce (Syrovátková, Spilková 2015). V Česku zatím sociální vyloučenost APS nedosahuje takových rozměrů jako v jiných zemích (Spilková, Fendrychová, Syrovátková 2013). Hlavním problémem zůstává, že FT a FO se v Česku vyskytují téměř výhradně ve velkých městech, čímž jsou z jejich využívání vyloučeni lidé žijící na venkově. Z FT a FO v Česku tak těží především spotřebitelé ve městech (Spilková, Perlín 2013). Venkovu české APS přináší především nové příležitosti pro farmáře, přičemž využití potenciálu APS pro rozvoj českého venkova je možné i dále rozvíjet (např. ve farmaření spojeném s agroturistikou nebo gurmánskou turistikou). Vývoj v oblasti cenové hladiny a geografické dostupnosti bude spolu s postupem konvencionalizace pro budoucnost českých FT a FO klíčový.

6.1 Role veřejného sektoru a občanské participace

APS bezpochyby představují výzvu pro konvenční potravinový systém, jehož neudržitelnost čelí oprávněné kritice. Je však zřejmé, že APS kvůli svým kapacitním omezením budou jen těžko schopny pokrýt veškerou spotřebu potravin (Kirwan 2014). Za nejpravděpodobnější klíč k udržitelnému potravinovému systému, který bude schopen zajistit kvalitní a zdraví prospěšné potraviny za přijatelné ceny, lze proto považovat propojení konvenčních a alternativních potravinových systémů. Zatímco pro konvenční systémy je hlavním úkolem zlepšování jejich udržitelnosti v environmentálních, sociálních i ekonomických ohledech, pro konvenční systémy je kritická otázka zvyšování efektivity provozu, jež však nesmí růst na úkor udržitelných postupů. Zároveň je nutné zamezit tomu, aby APS od konvenčních systémů přebíraly neetické praktiky, které poškozují výrobce i spotřebitele. Konvenční systémy by naproti tomu neměly od APS kopírovat postupy, které pouze vylepší jejich image navenek před spotřebiteli bez přijetí opatření, která zajistí skutečnou transformaci konvenčního potravinového systému, jenž bude šetrný k životnímu prostředí a nebude produkovat potraviny, které lidskému zdraví neprospívají.

V naplňování těchto cílů budou hrát klíčovou úlohu politická rozhodnutí, která musí nastavovat transparentní pravidla výroby, distribuce a prodeje potravin, jejichž dodržování nebude možné se jednoduše vyhýbat, a zároveň efektivně kontrolovat jejich naplňování a v oprávněných případech přistupovat k sankcím. Vlády přitom musí věnovat zvláštní pozornost pravidlům pro alternativní směnu potravin, jako jsou přiměřené předpisy maloobjemového prodeje potravin na trzích nebo

v malých obchodech a jasné vymezení původu potravin. Veřejný sektor může působení APS významně ovlivnit nejen nastavováním podmínek, za kterých APS budou fungovat, nýbrž také přímou podporou, která by však měla být systematictější než jednorázová finanční dotace na zřízení FT (viz dotační podpora, kterou MZe ČR poskytlo pořadatelům FT v roce 2011 (Zagata 2012), z níž často profitují spíše provozovatelé FO, než výrobci – Syrovátková 2016). Veřejný sektor může na druhou stranu z podpory APS také těžit. Např. pořádání FT oživuje veřejné prostory, což je jednoduchý nástroj, který může vylepšit image vedení obce nebo městské části (Spilková, Perlín 2013). Vznik FO zase neřídka přispívá k návratu obchodu do center měst. Role veřejného sektoru v rozvoji APS je obecně významná a dalece přesahuje prostý ekonomický zisk. Pro APS je navíc obtížné vytvořit si pevnou pozici v odvětví, které ovládají velké korporace, jež disponují značnými finančními rezervami i mocí. Vzhledem k environmentálním, sociálním a dalším přínosům, které APS obnáší, by jejich podpora měla pro veřejný sektor být prioritou.

Ačkoli přínos APS pro šíření povědomí o udržitelné a etické spotřebě potravin je nepopiratelný, je faktem, že dokud budou APS záviset pouze na dobrovolných změnách spotřebitelských rozhodnutí, bude jejich potenciál k dosažení hlubších strukturálních změn omezený. Spoléhání se na zodpovědnost jednotlivých spotřebitelů je základním problémem současného pojetí APS (Isenhour 2011). Vzhledem k tomu, že jsme v současné době svědky procesu, kdy se část zodpovědnosti za výživu přesouvá ze státu na spotřebitele (Isenhour 2011), bude hrát veřejný sektor významnou úlohu také v edukaci spotřebitelů. Veřejný sektor by se však v žádném případě neměl vzdávat zodpovědnosti, protože není v moci běžného spotřebitele rozumět tomu, co je a co není dobré pro něj a celou společnost. Spotřebitelská volba nemůže síle velkých podnikatelských subjektů působících v potravinovém systému konkurovat. Významných strukturálních změn v potravinovém systému může dosáhnout pouze kolektivní akce (Brunori a kol. 2008 v Isenhour 2011). Strategickou úlohu proto budou sehrávat ty APS, které se neomezují jen na distribuci potravin od místních výrobců, ale tzv. občanské potravinové sítě („civic food networks“ – Renting, Schermer, Rossi 2012, s. 289), v nichž se spotřebitelé stávají politickými aktéry. Pro rozvoj tohoto typu APS v Česku proto bude rozhodující další vývoj v oblasti občanské angažovanosti, která zatím za západoevropskými zeměmi stále zaostává.

APS jsou tak zásadní změnou ve vývoji potravinového systému, že Renting a Wiskerke (2010) v nich z teoretického hlediska dokonce spatřují vznik nového paradigmatu geografie potravin – tzv. „new food geographies“ (s. 1909), který má nahradit tradiční agro-industriální model. Tento přístup přisuzuje v rozvoji udržitelnějšího potravinového systému novou roli veřejnému sektoru

i místním samosprávám. Díky rostoucímu významu občanů v agro-potravinářském sektoru se začíná hovořit o občanství založeném na potravinách („food citizenship“ – Renting, Schermer, Rossi 2012, s. 289). Mění se vztah mezi způsobem spotřeby potravin a trhem i veřejnými institucemi, od prosté materiální a ekonomické směny dochází k posunu, tzv. "moralizaci" nebo dokonce k "civilizovanější" ekonomice potravin (Renting, Schermer, Rossi 2012, s. 289). V tomto kontextu bude zajímavé sledovat, jak se s tímto paradigmatem vypořádají postkomunistické země, kde je občanská angažovanost stále menší, než v zemích západní Evropy a severní Ameriky, kde jsou aktivní občané významným hybatelem rozvoje APS.

7. PŘEDSTAVENÍ PUBLIKACÍ

Následující kapitola představuje odborné články, které tvoří empirickou část předložené práce. První publikace se zabývá počátky vzniku FT v Česku. Specifika vývoje FT v tuzemsku zkoumá z pohledu zákazníků i provozovatelů FT. Druhá publikace studuje strukturu zemědělského sektoru v Česku z hlediska potenciálu pro zásobování českých FT. Třetí publikace vychází z irské zkušenosti s FT a zabývá se faktory, které ohrožují jejich autenticitu. Čtvrtá publikace se věnuje zvláštnostem fenoménu FO v Česku z pohledu jejich provozovatelů; sleduje, s jakými překážkami se jejich provozovatelé potýkají a jak přistupují k základním principům APS, jako je lokální koncept nebo přímý prodej.

7.1 Farmářské trhy v Praze: nová výzva v městském nákupním prostoru

Text s názvem „Farmers' markets in Prague: a new challenge within the urban shopping landscape“ (Spilková, Fendrychová, Syrovátková 2013) se zabývá počátky rozvoje FT v Česku, z nichž první se objevily již na konci roku 2009. Rozvoj FT je přitom v kontrastu k nedávné zásadní transformaci maloobchodu, která následovala po socialistické éře, jež trpěla nedostatečnými nákupními příležitostmi. Zatímco v transformačním období se rozvíjel masový způsob nakupování v nově vznikajících velkoplošných nákupních zařízeních, rozvoj FT dokládá rozmach opačného spotřebitelského trendu, který upřednostňuje kvalitu, lokální produkty a intimní atmosféru při nakupování.

Zatímco zahraniční FT i další formy APS bývají často obviňovány ze sociální exkluzivity, průzkum provedený na pražských trzích neprokázal signifikantní míru sociálního vyloučení. Mezi příjmem domácnosti a pravděpodobností nakupovat na FT neexistuje přímá souvislost. K faktorům, které ovlivňují, zda spotřebitel bude nakupovat na FT, patří osobní chutě, zájem o zdravé stravování a o ochranu životního prostředí i dopravní dosažitelnost FT. Ačkoli čeští spotřebitelé jeví menší zájem o environmentální otázky nebo podporu komunitám ve srovnání se zákazníky FT v zahraničí, nakupování na FT určitou etickou dimenzi obnáší i v Česku. Hlavní motivací je nicméně přístup ke kvalitnějším potravinám, kterou podle zpráv v médiích konvenční řetězce v Česku ne vždy nabízí. Zákazníci oceňují i přátelskou neformální atmosféru FT.

Provedené šetření odhalilo, že rozvoj APS je v tržním prostředí postsocialistické ekonomiky poháněn odlišnými faktory než v zemích západní Evropy a severní Ameriky, odkud se APS do Česka rozšířily. Neexistují však důkazy o specifické sociální konstrukci jednotlivých trhů a jejich

zákaznická struktura závisí spíše na samotném umístění trhu v rámci městské struktury. Čeští spotřebitelé vítají FT jako jedinečný nákupní zážitek, který během éry velkoplošných nákupních zařízení během postkomunistické transformace téměř vymizel. České spotřebitelské návyky se posouvají k etičtějším hodnotám, příčiny a okolnosti tohoto procesu se však od Západu odlišují, protože jsou odrazem specifických podmínek postsocialistické ekonomiky a společnosti.

Hlavní přínos článku spočívá v tom, že zachycuje situaci na začátku rozvoje FT v Česku, výsledky tedy odhalují počáteční potíže, kterým FT čelily. Z geografického hlediska je cenné, že článek zkoumal vztah mezi vnitřní strukturou a organizací města a charakterem FT. Užitečné jsou i vhledy do sociodemografických charakteristik zákazníků FT, na základě nichž lze říci, že pražské FT netrpí významnou sociální exkluzivitou. Důležitým rysem článku je, že kombinuje hodnocení FT z hlediska jejich zákazníků i organizátorů, což umožňuje komplexnější porozumění danému fenoménu.

7.2 Lokální výzva farmářských trhů: potenciál místní výroby potravin pro nově vznikající farmářské trhy v Česku

Článek „Farmers' markets' locavore challenge: The potential of local food production for newly emerged farmers' markets in Czechia“ (Syrovátková, Hrabák, Spilková 2015) se zabýval skutečným potenciálem českého zemědělství zásobovat nedávno vzniklou sítí FT. FT v Česku se vyvinuly v reakci na rostoucí poptávku po lokálních a kvalitních produktech ze strany městských spotřebitelů. Během třech let od vzniku prvních FT v celé zemi vzniklo zhruba 170 FT. Ačkoli se zdá, že FT nabízejí rostoucí skupině malých farmářů slibnou šanci k zahájení udržitelného podnikání, předchozí výzkum ukázal, že organizátoři FT se potýkají s nedostatkem potenciálních dodavatelů (Spilková, Perlín 2013). Kritickým faktorem pro další rozvoj FT v Česku se proto zdá být především malá důvěra farmářů ve vlastní marketingové schopnosti a jejich obavy z toho, zda by se zásobováním FT mohli uživit i přes jejich sezónní provoz.

Využití půdy z hlediska pěstování plodin odpovídá přírodnímu potenciálu daných oblastí, zatímco rozmístění právních forem zemědělských podniků je dáno spíše historickým vývojem. České zemědělství nabízí vcelku slibný potenciál pro zásobování rozvíjejících se FT. Rostlinné i živočišné výrobě se věnuje poměrně velké množství malých farmářů. Mnoho z nich se nachází v blízkosti větších měst, lze je tedy označit za příměstské zemědělce, kteří jsou pro FT zásadní. Rovněž sektor malých farmářů, kteří sami zpracovávají svoje produkty, naznačuje dobré vyhlídky pro zásobování FT. Nelze ovšem opomenout, že oficiální statistická data teoreticky indikují vysoký počet malých

farmářů, pro které ve skutečnosti není zemědělská výroba hlavním zaměstnáním, a proto mají jen malý potenciál vybudovat výdělečné podnikání.

V praxi je přímý prodej vlastních produktů na FT jediným zdrojem příjmů jen pro malou část stánkařů. Mnoho farmářů si udržuje vazby na konvenční obchodníky, i když se stanou prodejci na FT. Vzhledem ke komunistické minulosti země zůstávali farmáři i v transformačním období dlouho „pouhými“ producenty, kteří svoje produkty prodávali velkým zpracovatelům a obchodníkům. Farmáři tak mohou pociťovat nedostatek zkušeností s prodejem a marketingovými strategiemi, a proto se obávat vstupu do neznámého obchodního prostředí. Organizátoři FT na druhou stranu musí pečlivě kontrolovat původ zboží, které se na jejich FT prodává, aby nedocházelo k podvodům s původem farmářských produktů.

Hlavní přínos článku leží v analýze FT z pohledu potenciální nabídky zboží pro FT, která doposud nebyla v Česku realizována. Z metodologického hlediska je cenné, že studie vychází z kvantitativní analýzy oficiálních statistických dat, která se ve výzkumu APS vyskytuje zřídka. Článek také předkládá ukázkou překotné adaptace střeoevropské společnosti na podmínky volného trhu v jedné konkrétní oblasti hospodářství a přináší podrobnosti o těžkostech, kterým české FT čelí. Důležitým zjištěním je, že český zemědělský sektor má potenciál zásobovat rozvíjející se síť FT, i když malí zemědělci čelí při svém hospodaření řadě překážek způsobených nejen konkurencí ze strany velkých agropodniků, ale i komunistickým odkazem a platnou legislativou.

7.3 Hrozba pro autenticitu farmářských trhů: ponaučení z Irska

Článek „Authenticity threats on farmers' markets: a lesson gained from Ireland” (Syrovátková, Spilková 2015) se zaměřuje na trendy v praxi FT, které ohrožují jejich autenticitou, jež je strategická pro budoucnost FT. Na základě rozboru těchto trendů v praktikování FT předkládá článek poučení využitelná v praxi českých FT. Článek vychází ze studie provedené na irských FT, které v porovnání s českými FT existují delší dobu, a jsou proto zdrojem cenných zkušeností.

V Irsku i v Česku je všeobecná nedůvěra v konvenční potravinové řetězce jedním z hlavních faktorů, které stojí za úspěchem FT. V praxi českých i irských FT se rovněž objevují obdobné praktiky, které jsou v rozporu s udržitelnými principy spojovanými s APS. V Česku jsou pak některé tyto praktiky navíc kombinovány s faktory, které souvisí s komunistickým dědictvím země. Mezi obecné problematické praktiky, které se objevují na FT v Česku i Irsku, patří sociální exkluzivita a konvencionalizace. FT jsou dlouhodobě obviňovány ze sociální výlučnosti způsobené vysokými

cenami, jež jsou důsledkem požadavku na autenticitu FT (kvalitní ingredience, velká část ruční práce, lokální původ surovin a zpracování). Tyto praktiky jsou však v rozporu s podstatou APS, která si zakládá na rovném přístupu ke kvalitním potravinám.

Na FT se také nezdá objevuje tendence k tzv. konvencionalizaci (ústupky od principů FT). Ta vyvolává obavy z převzetí negativních aspektů konvenčních potravinových řetězců, a tím i ze ztráty autenticity FT. Na druhou stranu konvencionalizace zvyšuje atraktivitu FT, která je pro jejich úspěch zásadní. Irské i české FT tak nezdá lákají zákazníky nelokálními a exotickými potravinami, hotovým jídlem do ruky a zábavními možnostmi. Faktory související s postkomunistickým dědictvím zahrnují především podkopávání autenticity FT incidenty, kdy došlo k podvodům s původem potravin prodávaných na FT, a obavy o dlouhodobou životaschopnost FT s ohledem na praktiky v řízení FT (především malé zapojení farmářů do organizace FT, které tak často reflektuje spíše zájmy organizátorů než výrobců) a na nevhodnou strukturu zemědělského sektoru.

Hlavní přínos článku spočívá v představení zjištění ze dvou různých geografických kontextů v jednom textu. Irská zkušenost umožňuje formulovat závěry, jež pomáhají lépe porozumět problémům, s nimiž se potýkají české FT. Např. bližší pohled na překážky, se kterými se potýkají irští stánkaři, umožňuje lépe porozumět malému zájmu českých producentů stát se prodejci na FT. Článek také potvrzuje, že při hodnocení schopnosti FT dostát principům, které jsou jim přisuzovány, je třeba vzít v úvahu politický a socioekonomický kontext, protože tradice ve (formálních i neformálních) způsobech získávání potravin, ekonomická situace i podmínky zemědělské produkce jsou geograficky různorodé.

7.4 Adaptace konceptu lokálních potravin v postkomunistickém kontextu: farmářské obchody v Česku

Článek "The adoption of a local food concept in post-communist context: Farm shops in Czechia" (Syrovátková 2016) se zabývá rozvojem FO v postkomunistickém kontextu a zkoumá, jakým způsobem jsou v Česku uplatňovány základní principy APS jako kvalita potravin, podpora drobným farmářům, krátké dodavatelské řetězce, spravedlivé jednání s farmáři a sociální spravedlnost typická pro AFN z pohledu provozovatelů FO v Česku. Krátce po otevření prvního FO v roce 2010 se FO v Česku staly samostatným fenoménem s nezávislými obchody i sítěmi či řetězci FO.

Přestože se vývoj FO v Česku ubírá obdobným směrem jako v zemích bez komunistické zkušenosti, je proces jejich rozvoje v tuzemsku ovlivňován komunistickou minulostí země, jejímž důsledkem je specifická struktura zemědělského sektoru a částečně také poptávka spotřebitelů po kvalitních potravinách. Ta souvisí s kritizovanou kvalitou potravin v konvenční obchodní síti, která je přičítána vysoké cenové citlivosti velké části české populace během transformačního období. Zatímco poptávka spotřebitelů po kvalitních potravinách přispěla k rozvoji lokálního potravinového hnutí v Česku, nevhodná struktura zemědělského sektoru s malým množstvím drobných farmářů vývoj FO spíše brzdí a přispívá ke skutečnosti, že čeští provozovatelé FO fungují většinou jako prostředníci mezi výrobci a spotřebiteli v kontrastu k českým FT, které primárně umožňují prodej zboží od výrobce přímo spotřebiteli.

Čeští provozovatelé FO jsou nicméně dobře obeznámeni s udržitelnými principy lokálního konceptu. Navíc se otevřeně distancují od neetických praktik, kvůli kterým jsou dlouhodobě kritizováni velcí obchodníci působící v Česku. Definice lokálního původu je mezi českými provozovateli FO chápána různorodě a pohybuje od lokální po národní úroveň, čímž se tuzemská praxe nijak neliší od praktik zjištěných v zahraničí (Ilbery, Maye 2006).

Hlavní přínos práce spočívá v tom, že se studie jako první v Česku věnuje pohledu provozovatelů FO na jejich podnikání. Tento přístup umožňuje lépe porozumět specifickému způsobu uspořádání FO v Česku, které sice fungují na principech krátkých dodavatelských řetězců tím, že nakupují zboží přímo od výrobců bez využívání prostředníků, zároveň však vytváří nabídku většího množství zboží od různých výrobců na jednom místě. Jelikož farmáři, kteří provozují vlastní FO, se potýkají s nemalými překážkami, má český typ FO, který je zaměřen výhradně na prodej, určitý potenciál k růstu, protože má i své výhody. Nelze přitom však podceňovat hrozbu konvencionalizace FO, které jsou vedeny obchodníky bez vlastních zkušeností s farmařením.

8. ZÁVĚR

Cílem předložené dizertační práce bylo prozkoumat vznik a počátky rozvoje alternativních potravinových sítí ve střední Evropě na příkladu Česka s přihlédnutím ke komunistické minulosti regionu, zhodnotit přínosy APS k budování udržitelnějšího systému výroby a spotřeby potravin i slabé stránky tohoto světového fenoménu v českém kontextu a na základě rozboru poznatků o dosavadním vývoji a současném stavu FO a FT v Česku i srovnání s vývojem v zahraničí poukázat na výzvy, s jakými se APS již dnes potýkají nebo budou potýkat v budoucnu.

Teoretická část dizertace pojednává o základních principech APS a souvisejících problematických aspektech, které jsou stěžejní pro jejich úspěšný vývoj v českém kontextu. Empirický výzkum provedený v rámci dizertace byl zaměřen na následující klíčová témata českých FT a FO: lokální původ, přímý prodej, postoje spotřebitelů k FT a FO, vztah města a venkova v rámci APS a také jejich vliv na rozvoj venkova. Hlavní přínos práce spočívá obecně v komplexním geografickém pojetí problematiky a konkrétně v kombinaci přístupů z geografie maloobchodu, zemědělství a venkova. Práce umožňuje sledovat vznik FT a FO v Česku na pozadí proměn spotřebního chování Čechů, které s sebou přinesl přechod od centrálně plánované k tržní ekonomice, a rozšiřuje poznatky o další etapě vývoje české maloobchodní sítě, jež je pokračováním nedávné překotné postkomunistické transformace maloobchodní sítě v tuzemsku.

Podle závěrů uskutečněných výzkumů sehrává dědictví socialistického hospodaření i více jak dvacet let po Sametové revoluci v rozvoji FT a FO svoji roli jak ve zděděné struktuře zemědělského sektoru s relativně malým podílem malých farmářů, kteří jsou typickými dodavateli FT a FO (Syrovátková, Hrabák, Spilková 2015), tak i ve spotřebitelském chování, které v reakci na problematickou kvalitu potravin v konvenční obchodní síti poptávku po kvalitních potravinách vyvolalo (Syrovátková 2016). Vedle spotřebitelů nespokojených s kvalitou potravin v konvenční obchodní síti byli dalším hybatelem rozvoje FT a FO v Česku drobní čeští zemědělci hledající nové prodejní kanály (Syrovátková 2016), protože velké obchodní řetězce, které se během transformačního období staly rozhodující silou českého maloobchodu, o spolupráci s nimi nejevily zájem. Ve vývoji českých FT a FO i v jejich organizačním uspořádání sehrává svoji roli i chybějící tradice občanské angažovanosti, již socialistické období přerušilo, a která je v zemích s delší tradicí APS typickým hybatelem jejich rozvoje. Na základě realizovaných šetření lze za největší výzvy pro budoucí vývoj FT a FO v Česku považovat především hrozbu ztráty autenticity APS plynoucí z jejich konvencionalizace, která se vyznačuje přejímáním praktik typických pro konvenční potravinové systémy.

Studium APS i vyhodnocení přínosu APS k budování udržitelnějšího systému výroby a spotřeby potravin komplikuje absence obecně platné definice APS a jejich podtypů. Běžně užívané statistické kategorie jen málokdy reflektují specifika APS, a proto se potýkáme i s nedostatkem kvantitativních studií na toto téma. Vědecký výzkum zaměřený na APS musí spoléhat na primární sběr dat v rámci případových studií, což ztěžuje možnosti komparace závěrů z různých studií, jak dokládá i tato práce (Syrovátková, Spilková 2015). Absence jednotné definice APS je odvislá od stále probíhajícího dynamického vývoje APS (Jarosz 2008) i od různorodosti přístupů, které APS zahrnují. Velká diverzita typů APS zároveň odpovídá i různorodosti geografických kontextů, ve kterých APS působí. S problémem chybějící definice APS souvisí i komplikace plynoucí z protikladného pojetí alternativních a konvenčních potravinových sítí, jež je překážkou pro jejich vzájemné pozitivní působení.

Přestože závěry provedených výzkumů poukazují na nepopiratelný vliv komunistické minulosti na iniciační fázi vývoje FT a FO v Česku i na některé aspekty jejich dalšího rozvoje, směřují české FT a FO ve vývoji obdobným směrem jako jejich protějšky v zahraničí. Rozvoj FT a FO v Česku je pokračováním expanze APS z jiných zemí a potvrzuje silný vliv západní kultury na tuzemský vývoj po pádu železné opony. Výstupy předložené dizertační práce potvrzují potřebu studia fenoménů s respektem ke geografickému kontextu včetně jejich komparace, již tato práce mimo jiné předkládá (Syrovátková, Spilková 2015). Dalším důležitým momentem v rozvoji poznání o APS bude srovnání jejich vývoje v Česku s jinými postkomunistickými zeměmi, kam APS také postupně expandují.

Rozvoj APS v Česku od počátku charakterizuje nezkušenost úřadů s takovým typem výroby a distribuce potravin. Bude proto zajímavé sledovat, jak český trh s lokálními potravinami ovlivní legislativní změny v definování českého původu avizované MZe ČR (Kučera 2015), jehož vhodnost je v současnosti zpochybňována prodejci i spotřebiteli (Syrovátková 2016). Po prvotním rozvoji a růstu lze říci, že FT a FO v Česku nepředstavují pouhý krátkodobý trend, ale je třeba chápat je jako nedílnou součást české maloobchodní sítě. Zájem Čechů o kvalitní potraviny místního původu je výrazným rysem současných tuzemských spotřebitelských trendů. Z hlediska dalšího vývoje FT a FO v Česku budou vedle změn v politických nařízeních a v zemědělsko-potravinářských odvětvích hrát důležitou úlohu i nové spotřebitelské trendy, které do Česka přijdou ze zemí západní Evropy a severní Ameriky, z nichž k nám většina nových módních vln přichází. APS v Česku představují mimořádně dynamický systém, který se neustále vyvíjí, a proto i v blízké době jistě nabídne nové podněty k výzkumu, ať již na straně výrobců potravin, jejich prodejců nebo spotřebitelů.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

ALKON, A. H. (2008): From value to values: sustainable consumption at farmers markets.

Agriculture and Human Values, 25, 4, s. 487-498.

ATKINS, P., BOWLER, I. (2001): *Food in society. Economy, culture, geography*. Arnold, London, 344 s.

BIČÍK, I., JANČÁK, V. (2005): Transformační procesy v českém zemědělství po roce 1990. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova v Praze, 88 s.

BLOOM, J. D., HINRICHS, C. C. (2011): Moving local food through conventional food system infrastructure: Value chain framework comparisons and insights. *Renewable Agriculture and Food Systems*, 26, č. 1, s. 13-23.

BROWN, A. (2002): Farmers' market research 1940–2000: An inventory and review. *American Journal of Alternative Agriculture*, 17, č. 4, s. 167–176.

BROWN, A. (2001): Counting Farmers Markets. *Geographical Review*, 91, č. 4, s. 655–674.

BROWN, S., GETZ, C. (2008): Towards domestic fair trade? Farm labor, food localism, and the family scale farm. *GeoJournal*, 73, č. 1, s. 11–22.

CAROLAN, M. (2012): *The Sociology of Food and Agriculture*. Routledge, London and New York, 336 s.

CLARKE, N., CLOKE, P., BARNETT, C., MALPASS, A. (2008): The spaces and ethics of organic food. *Journal of Rural Studies*, 24, č. 3, s. 219–230.

COLEY, D., HOWARD, M., WINTER, M. (2009): Local food, food miles and carbon emissions: A comparison of farm shop and mass distribution approaches. *Food Policy*, 34, č. 2, s. 150–155.

COOK, I. A KOL. (2011): Geographies of food: 'Afters'. *Progress in Human Geography*, 35, č. 1, s. 104-120.

COOK, I. A KOL. (2008): Geographies of food: mixing. *Progress in Human Geography*, 32, č. 6, s. 821-833.

COOK, I. A KOL. (2006): Geographies of food: Following. *Progress in Human Geography*, 30, č. 5, s. 655-666.

ČESKÁ TISKOVÁ KANCELÁŘ (2012): České řetězce jsou unikátní, žádný z nich nemá ani desetinu trhu. *iDNES.cz*. Mafra, a. s. [Http://ekonomika.idnes.cz/podily-obchodnich-retezcu-na-trhu-v-cr-dxv-/ekoakcie.aspx?c=A121128_134049_ekoakcie_neh](http://ekonomika.idnes.cz/podily-obchodnich-retezcu-na-trhu-v-cr-dxv-/ekoakcie.aspx?c=A121128_134049_ekoakcie_neh) (Staženo 14. 3. 2013.)

DETRE, J. D., MARK, T. B., MISHRA, A. K., ADHIKARI, A. (2011): Linkage Between Direct Marketing and Farm Income: A Double-Hurdle Approach. *Agribusiness*, 27, č. 1, s. 19–33.

DIRECTORATE-GENERAL FOR AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT (2008): Rural development in the European Union – Statistical and economic information. [Http://ec.europa.eu/agriculture/agrista/rurdev2008/RD_Report_2008.pdf](http://ec.europa.eu/agriculture/agrista/rurdev2008/RD_Report_2008.pdf) (Staženo 15. 5. 2013.)

DUFFKOVÁ, J., URBAN, L., DUBSKÝ, J. (2008): *Sociologie životního stylu*. Aleš Čeněk, Plzeň, 237 s.

DUPUIS, E. M., GOODMAN, D. (2005): Should we go “home” to eat?: Toward a reflexive politics of localism. *Journal of Rural Studies*, 21, č. 3, s. 359-371.

DURAM, L., OBERHOLTZER, L. (2010): A geographic approach to place and natural resource use in local food systems. *Renewable agriculture and food systems*, 25, č. 2, s. 99-108.

EUROPEAN COMMISSION (2015): Geographical indications and traditional specialities. [Http://ec.europa.eu/agriculture/quality/schemes/index_en.htm](http://ec.europa.eu/agriculture/quality/schemes/index_en.htm) (Staženo 12. 12. 2015.)

EUROPEAN COMMISSION (2010): A resource-efficient Europe – Flagship initiative of the Europe 2020 Strategy. [Http://ec.europa.eu/resource-efficient-europe/](http://ec.europa.eu/resource-efficient-europe/) (Staženo 12. 12. 2015.)

FAO (2015): *The State of Food Insecurity in the World 2015. Meeting the 2015 international hunger targets: taking stock of uneven progress*. Food and Agriculture Organization of the United Nations. [Www.fao.org/3/a-i4646e.pdf](http://www.fao.org/3/a-i4646e.pdf) (Staženo 12. 12. 2015.)

FEENSTRA, G. W. (1997): Local food systems and sustainable communities. *American Journal of Alternative Agriculture*, 12, č. 1, s. 28-36.

FEINBERG, R., WEST, P., BROCKINGTON, D. (2011): Introduction: Environment, Society, and Food. *Environment and society: Advances in Research*, 2, č. 1, s. 1-4.

FENDRYCHOVÁ, L. (2015): „Jiná“ geografie alternativních potravinových sítí: farmářské trhy jako cestující concept. Dizertační práce. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova v Praze, 204 s.

FRAJTOVÁ, M. (2014): Fenomén raw food se rozmáhá i v Česku. Odborníci ale příliš nejasají. Lidové noviny, 11. 8. 2014. [Http://www.lidovky.cz/fenomen-raw-food-se-rozmaha-i-v-cesku-odbornici-ale-prilis-nejasaji-102-/dobra-chut.aspx?c=A140810_224459_dobra-chut_ttr](http://www.lidovky.cz/fenomen-raw-food-se-rozmaha-i-v-cesku-odbornici-ale-prilis-nejasaji-102-/dobra-chut.aspx?c=A140810_224459_dobra-chut_ttr) (Staženo 2. 2. 2016.)

FREIBAUER, A., MATHIJS, E., BRUNORI, G., DAMIANOVA, Z., FAROULT, E., GIRONA I GOMIS, J., O'BRIEN, L., TREYER, S. (2011): The 3rd SCAR Foresight Exercise. Sustainable food consumption and production in a resource-constrained world. European Commission – Standing Committee on Agricultural Research (SCAR).
https://ec.europa.eu/research/agriculture/scar/pdf/scar_feg3_final_report_01_02_2011.pdf (Staženo 12. 12. 2015.)

FREIDBERG, S., GOLDSTEIN, L. (2011): Alternative food in the global south: Reflections on a direct marketing initiative in Kenya. *Journal of Rural Studies*, 27, č. 1, s. 24–34.

FRIEDLANDEROVÁ, H., TUČEK, M. (2000): Češi na prahu nového tisíciletí. Slon, Median, Praha, 224 s.

GEELS, F. W., MCMEEKIN, A., MYLAN, J., SOUTHERTON, D. (2015): A critical appraisal of sustainable consumption and production research: The reformist, revolutionary, and reconfiguration positions. *Global Environmental Change*, 34, s. 1-12.

GOODMAN, D. (2009): Place and space in alternative food networks: Connecting production and consumption. Environment, politics and development working paper 21. Department of Geography, King's College, London.
[Http://www.kcl.ac.uk/sspp/departments/geography/research/Research-Domains/Contested-Development/GoodmanWP21.pdf](http://www.kcl.ac.uk/sspp/departments/geography/research/Research-Domains/Contested-Development/GoodmanWP21.pdf) (Staženo 12. 2. 2011.)

GOODMAN, D. (1999): Agro-food studies in the age of ecology: nature, corporeality, bio-politics. *Sociologia Ruralis*, 39, č. 1, s. 17-38.

GOODMAN, D., GOODMAN, M. (2009): Alternative Food Networks. In: Kitchin, R., Thrift, N.: *International Encyclopedia of Human Geography*, Elsevier, Oxford, s. 208-220.

GUTHMAN, J. (2008): "If They Only Knew": Color Blindness and Universalism in California Alternative Food Institutions. *Sociology*, 60, č. 3, s. 387-397.

GUTHMAN, J. (2003): Fast food/organic food: Reflexive tastes and the making of 'yuppie chow'. *Social and Cultural Geography*, 4, č. 1, s. 45–58.

GUTHRIE, J., GUTHRIE, A., LAWSON, R., CAMERON, A. (2006): Farmers' markets: The small business counter-revolution in food production and retailing. *British Food Journal*, 108, č. 7, s. 560–573.

HAMPL, M. (1998): Realita, společnost a geografická organizace: hledání integrálního řádu. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova v Praze, 110 s.

HERRSCHEL, T. (2007): Between difference and adjustment – The re-/presentation and implementation of post-socialist (communist) transformation. *Geoforum*, 38, č. 3, p. 439–444.

Hinrichs, C. C. (2000): Embeddedness and local food systems: Notes on two types of direct agricultural market. *Journal of Rural Studies* 16, č. 3, 295–303.

HOLLOWAY, L., KNEAFSEY, M., COX, R., VENN, L., DOWLER, E., TUOMAINEN, H. (2007): Possible food economies: other food networks and the constitution of "alternative" producer-consumer relations. In: Maye, D., Holloway, L., Kneafsey, M.: *Alternative Food Geographies: representation and practice*, Elsevier, Oxford, s. 77-93.

HORSKÁ, E., ÜRGEOVÁ, J., PROKEINOVÁ, R. (2011): Consumers' food choice and quality perception: Comparative analysis of selected Central European countries. *Agricultural Economics – Czech*, 57, č. 10, s. 493–499.

HOWARD, M. M. (2003): *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*. Cambridge University Press, Cambridge, 206 s.

HRDINOVÁ, R. (2012): Spor o "českou kvalitu" se vyostřil. Inspekce mluví o klamání spotřebitele, Penny to odmítá. *ihned.cz, Economia a. s.* [Http://m.ihned.cz/c1-54821740-spor-o-ceskou-kvalitu-se-vyostiril-inspekce-mluvi-o-klamani-spotrebitele-penny-to-odmita](http://m.ihned.cz/c1-54821740-spor-o-ceskou-kvalitu-se-vyostiril-inspekce-mluvi-o-klamani-spotrebitele-penny-to-odmita) (Staženo 30. 1. 2012.)

HUBBARD, P. (2009): Consumption. In: Gregory, D., Johnston, R., Pratt, G., Watts, M., Whatmore, S.: *The Dictionary of Human Geography*. 5th edition. Wiley-Blackwell, Oxford, 1072 s.

IDNES.CZ, Česká tisková kancelář (2015): Obchodníci budou muset uvádět pět zemí, z nichž berou nejvíce zboží. iDNES.cz, Mafra, a. s. [Http://ekonomika.idnes.cz/retezce-budou-muset-informovat-o-zemich-odkud-odebiraji-sortiment-1dr-/ekonomika.aspx?c=A140514_194820_ekonomika_ert](http://ekonomika.idnes.cz/retezce-budou-muset-informovat-o-zemich-odkud-odebiraji-sortiment-1dr-/ekonomika.aspx?c=A140514_194820_ekonomika_ert) (Staženo 22. 3. 2016)

ILBERY, B., MAYE, D. (2006): Retailing local food in the Scottish–English borders: A supply chain perspective. *Geoforum*, 37, č. 3, s. 352–367.

ILLNER, M. (1996): Post-communist transformation revisited. *Czech Sociological Review*, 4, č. 2, s. 157–169.

ISENHOOR, C. (2011): Can consumer demand deliver sustainable food? Recent research in sustainable consumption policy and practice. *Environment and society: Advances in Research*, 2, č. 1, s. 5-28.

JAROSZ, L. (2008): The city in the country: Growing alternative food networks in Metropolitan areas. *Journal of Rural Studies*, 24, s. 231-244.

JEHLIČKA, P., KOSTELECKÝ, T., SMITH, J. (2013): Food Self-Provisioning in Czechia: Beyond Coping Strategy of the Poor: A Response to Alber and Kohler's 'Informal Food Production in the Enlarged European Union' (2008). *Social Indicators Research*, 111, č. 1, s. 219-234.

KIRWAN, J. (2004): Alternative strategies in the UK agro-food system: interrogating the alterity of farmers' markets. *Sociologia Ruralis*, 44, č. 4, s. 395-415.

KLOPPENBURG, J., HENDRICKSON, J., STEVENSON, G. W. (1996): Coming into the foodshed. *Agriculture and Human Values*, 13, č. 3, s. 33-42.

KNEAFSEY, M., VENN, L., SCHMUTZ, U., BALÁZS, B., TRENCHARD, L., EYDEN-WOOD, T., BOS, E., SUTTON, G., BLACKETT, M. (2013): Short Food Supply Chains and Local Food Systems in the EU. A State of Play of their Socio-Economic Characteristics. European Commission, Joint Research Centre, Institute for Prospective Technological Studies. Publications Office of the European Union, Luxembourg. [Http://agrilife.jrc.ec.europa.eu/documents/SFSCChainFinaleditedreport_001.pdf](http://agrilife.jrc.ec.europa.eu/documents/SFSCChainFinaleditedreport_001.pdf) (Staženo 30. 12. 2015.)

KODL, M. (2014): Zpráva o zdraví obyvatel České republiky. Ministerstvo zdravotnictví České republiky, Praha 157 s.

[Http://www.szu.cz/uploads/documents/czsp/aktuality/Cesi_ziji_dele_ale_trapi_je_civilizacni_ne_moci/Zprava_o_zdravi_obyvatel_CR_.pdf](http://www.szu.cz/uploads/documents/czsp/aktuality/Cesi_ziji_dele_ale_trapi_je_civilizacni_ne_moci/Zprava_o_zdravi_obyvatel_CR_.pdf) (Staženo 24. 1. 2016.)

KREMER, P., DELIBERTY, T. L. (2011): Local food practices and growing potential: Mapping the case of Philadelphia. *Applied Geography*, 31, č. 4, s. 1252-1261.

KUČERA, P. (2015): Konec českých potravin z Polska. Pravidla pro označení původu se zpřísní, rozhodla vláda. *Aktuálně.cz, Economia, a.s.* [Http://zpravy.aktualne.cz/finance/nakupovani/konec-ceskych-potravin-z-polska-pravidla-pro-oznaceni-puvodu/r~c77ea654a7d511e5bfa90025900fea04](http://zpravy.aktualne.cz/finance/nakupovani/konec-ceskych-potravin-z-polska-pravidla-pro-oznaceni-puvodu/r~c77ea654a7d511e5bfa90025900fea04) (Staženo 24. 1. 2016.)

LEßMANN, O., MASSON, T. (2015). Sustainable consumption in capability perspective: Operationalization and empirical illustration. *Journal of Behavioral and Experimental Economics*, 57, s. 64–72.

LITTLE, R., MAYE, D., ILBERY, B. (2010): Collective purchase: moving local and organic foods beyond the niche market. *Environment and Planning A*, 42, č. 8, s. 1797-1813.

LOBLEY, M., BUTLER, A., REED, M. (2009): The contribution of organic farming to rural development: An exploration of the socio-economic linkages of organic and non-organic farms in England. *Land Use Policy*, 26, č. 3, s. 723-735.

MARSDEN, T., BANKS, J., BRISTOW, G. (2000): Food Supply Chain Approaches: Exploring their Role in Rural Development. *Sociologia Ruralis*, 40, č. 4, s. 421-438.

MCCARTHY, J. (2006): Rural geography: alternative rural economies - the search for alterity in forests, fisheries, food, and fair trade. *Progress in Human Geography*, 30, č. 6, s. 803-811.

MCEACHERN, M. G., WARNABY, G., CARRIGAN, M., SZMIGIN, I. (2010): Thinking locally, acting locally? Conscious consumers and farmers' markets. *Journal of Marketing Management*, 26, č. 5-6, s. 395-412.

MELO, C. J., HOLLANDER, G. M. (2013): Unsustainable development: Alternative food networks and the Ecuadorian Federation of Cocoa Producers, 1995–2010. *Journal of Rural Studies*, 32, s. 251-263.

MILESTAD, R., BARTEL-KRATOCHVIL, R., LEITHER, H., AXMANN, P. (2010): Being close: The quality of social relationships in a local organic cereal and bread network in Lower Austria. *Journal of Rural Studies*, 26, č. 3, s. 228–240.

MINISTERSTVO ZEMĚDĚLSTVÍ ČESKÉ REPUBLIKY (2011): Farmářské trhy mají svůj kodex, pomůže jim posílit důvěru zákazníků. http://eagri.cz/public/web/mze/tiskovy-servis/tiskove-zpravy/x2011_farmarske-trhy-maji-svuj-kodex-pomuze.html (Staženo 10. 7. 2013.)

MINISTERSTVO ZEMĚDĚLSTVÍ ČESKÉ REPUBLIKY (2016): Značky kvality podporují české výrobce. <http://eagri.cz/public/web/file/241185/priloha.pdf> (Staženo 24. 1. 2016.)

MOORE, O. (2006): Understanding postorganic fresh fruit and vegetable consumers at participatory farmers' markets in Ireland: reflexivity, trust and social movements. *International Journal of Consumer Studies*, 30, č. 5, s. 416-426.

MURPHY, A. J. (2011): Farmers' markets as retail spaces. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 39, č. 8, s. 582-597.

NALOK.CZ (2015): Nakupujte lokálně. <http://nalok.cz/default.aspx> (Staženo 27. 9. 2015.)

NG, CH. F. (2003): Satisfying shoppers' psychological needs: From public market to cyber-mall. *Journal of Environmental Psychology*, 23, č. 4, s. 439–455.

PUGLIESE, P., ZANASI, C., ATALLAH, O., COSIMO, R. (2013): Investigating the interaction between organic and local foods in the Mediterranean: The Lebanese organic consumer's perspective. *Food Policy*, 39, s. 1–12.

RACINE, E. F., MUMFORD, E. A., LADITKA, S. B., LOWE, A. E. (2013): Understanding Characteristics of Families Who Buy Local Produce. *Journal of Nutrition Education and Behavior*, 45, č. 1, 30-38.

RAYNOLDS, L. T. (2000): Re-embedding global agriculture: The international organic and fair trade movements. *Agriculture and Human Values*, 17, č. 3, s. 297–309.

RENTING, H., MARSDEN, T., BANKS, J. (2003): Understanding alternative food networks: exploring the role of short food supply chains in rural development. *Environment and Planning A*, 35, č. 3, s. 393-411.

RENTING, H., SCHERMER, M. ROSSI, A. (2012): Building Food Democracy: Exploring Civic Food Networks and Newly Emerging Forms of Food Citizenship. *International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 19, č. 3, s. 289–307.

RENTING, H., WISKERKE, H. (2010): New Emerging Roles for Public Institutions and Civil Society in the Promotion of Sustainable Local Agro-Food Systems. WS4.4 – Transitions towards sustainable agriculture: From farmers to agro-food systems. 9th European IFSA Symposium, 4-7 July 2010, Vienna (Austria). [Http://ifsa.boku.ac.at/cms/fileadmin/Proceeding2010/2010_WS4.4_Renting.pdf](http://ifsa.boku.ac.at/cms/fileadmin/Proceeding2010/2010_WS4.4_Renting.pdf) (Staženo 12. 12. 2015.)

ROUND, J., WILLIAMS, C., RODGERS, P. (2010): The Role of Domestic Food Production in Everyday Life in Post-Soviet Ukraine. *Annals of the Association of American Geographers*, 100, č. 5, s. 1197-1211.

SAGE, C. (2012): *Environment and food*. Routledge, Abingdon, Oxon, UK, 336 s.

SEYFANG, G. (2006): Conscious consumer resistance? Local organic food networks versus the supermarkets. CSERGE Working paper EDM 2006-14.

[Http://cserge.ac.uk/sites/default/files/edm_2006_14.pdf](http://cserge.ac.uk/sites/default/files/edm_2006_14.pdf) (Staženo 19. 11. 2013.)

SEYFANG, G. (2003): From Frankenstein foods to Veggie box schemes: Sustainable consumption in cultural perspective. CSERGE Working Paper EDM 2003-13. The Centre for Social and Economic Research on the Global Environment, University of East Anglia, Norwich.

[Http://www.cserge.ac.uk/sites/default/files/edm_2003_13.pdf](http://www.cserge.ac.uk/sites/default/files/edm_2003_13.pdf) (Staženo 19. 11. 2013.)

SCHMIT, T. M., GÓMEZ, M. I. (2011): Developing viable farmers markets in rural communities: An investigation of vendor performance using objective and subjective valuations. *Food Policy*, 36, s. 119–127.

SMITH, J., JEHLIČKA, P. (2007): Stories around food, politics and change in Poland and the Czech Republic. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 32, č. 3, s. 395–410.

SMITHERS, J., LAMARCHE, J., JOSEPH, A. E. (2008): Unpacking the Terms of Engagement with Local Food at the Farmers' Market: Insights from Ontario. *Journal of Rural Studies*, 24, č. 3, s. 337-350.

SOPER, K. (2004): Rethinking the “Good Life”: The Consumer as Citizen. *Capitalism Nature Socialism*, 15, č. 3, s. 111-116.

SPILKOVÁ, J. (2012): Geografie maloobchodu a spotřeby: Věda o nakupování. Karolinum, Praha, 245 s.

SPILKOVÁ, J. FENDRYCHOVÁ, L., SYROVÁTKOVÁ, M. (2013): Farmers' markets in Prague: a new challenge within the urban shoppingscape. *Agriculture and Human Values*, 30, č. 2, s. 179-191.

SPILKOVÁ, J., PERLÍN, R. (2013): Farmers' markets in Czechia: Risks and possibilities. *Journal of Rural Studies*, 32, s. 220-229.

SURMANOVÁ, K., JUNEK, A. (2015): Řešit sucho jsme měli už čtvrt století. *Lidové noviny*, 17. 10. 2015, s. 11.

SYROVÁTKOVÁ, M. (2016): The adoption of a local food concept in post-communist context: Farm shops in Czechia. *Norsk geografisk tidsskrift - Norwegian journal of geography*, 70, č. 1, s. 24-40.

SYROVÁTKOVÁ, M.: Farmářské obchody: expanze nebo ztráta autenticity alternativních potravinových sítí? In SPILKOVÁ, J.: *Alternativní potravinové sítě* (v tisku).

SYROVÁTKOVÁ, M., HRABÁK, J., SPILKOVÁ, J. (2015): Farmers' markets' locavore challenge: The potential of local food production for newly emerged farmers' markets in Czechia. *Renewable Agriculture and Food Systems*, 30, č. 4, s. 305–317.

SYROVÁTKOVÁ, M., SPILKOVÁ, J. (2015): Authenticity threats on farmers' markets: A lesson gained from Ireland. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 59, č. 1, s. 5-20.

TREGEAR, A. (2011): Progressing knowledge in alternative and local food networks: Critical reflections and a research agenda. *Journal of Rural Studies* 27, č. 4, s. 419–430.

UNITED NATIONS (2015a): *World Population Prospects: The 2015 Revision*. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, New York.

[Http://esa.un.org/unpd/wpp/publications/files/key_findings_wpp_2015.pdf](http://esa.un.org/unpd/wpp/publications/files/key_findings_wpp_2015.pdf)

(Staženo 20. 11. 2015.)

UNITED NATIONS (2015b): *Sustainable consumption and production*. Sustainable development knowledge platform.

[Https://sustainabledevelopment.un.org/topics/sustainableconsumptionandproduction](https://sustainabledevelopment.un.org/topics/sustainableconsumptionandproduction)

(Staženo 27. 9. 2015.)

VEBLEN, T. (1999, orig. 1899): *Teorie zahálčivé třídy*. SLON, Praha, 344 s.

- VENN, L., KNEAFSEY, M., HOLLOWAY, L., COX, R., DOWLER, E., TUOMAINEN, H. (2006):
Researching European 'alternative' food networks: some methodological considerations. *Area*, 38,
č. 3, s. 248–258.
- VITTERSØ, G., TANGELAND, T. (2015): The role of consumers in transitions towards sustainable
food consumption. The case of organic food in Norway. *Journal of Cleaner Production*, 92,
s. 91-99.
- VOKURKOVÁ, K. (2014): Česko je rájem nákupních center, potvrzuje nové porovnání. Aktuálně.cz.
Economia, a.s. [Http://zpravy.aktualne.cz/finance/nakupovani/cesko-je-rajem-nakupnich-center-potvrzuje-nove-porovnani/r~ec450ae04adf11e4973a002590604f2e](http://zpravy.aktualne.cz/finance/nakupovani/cesko-je-rajem-nakupnich-center-potvrzuje-nove-porovnani/r~ec450ae04adf11e4973a002590604f2e) (Staženo 20. 11. 2015.)
- WATTS, D. C. H., ILBERY, B., MAYE, D. (2005): Making reconnections in agro-food geography:
alternative systems of food provision, *Progress in Human Geography*, 29, č. 1, s. 22-40.
- WATTS, D. C. H., LEAT, P., REVOREDO-GIHAS, C. (2011): Local Food Activity in Scotland: Empirical
Evidence and Research Agenda. *Regional Studies*, 45, č. 9, s. 1187–1205.
- WHATMORE, S., STASSART, P., RENTING, H. (2003): What's alternative about alternative food
networks? *Environment and Planning A*, 35, č. 3, s. 389–391.
- WINTER, M. (2003): Embeddedness, the new food economy and defensive localism. *Journal of
Rural Studies*, 19, č. 1, s. 23–32.
- WITTMAN, H., BECKIE, M., HERGESHEIMER, C. (2012): Linking local food systems and the social
economy? Future roles for farmers' markets in Alberta and British Columbia. *Rural Sociology*, 77,
č. 1, s. 36–61.
- ZAGATA, L. (2012): 'We Want Farmers' Markets!' Case Study of Emerging Civic Food Networks in
the Czech Republic. *International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 19, č. 3,
s. 347–364.
- ZEPEDA, L., NIE, C. (2012): What are the odds of being an organic or local food shopper?
Multivariate analysis of US food shopper lifestyle segments. *Agriculture and Human Values*,
29, č. 4, s. 467-480.

PŘÍLOHY: PUBLIKOVANÉ TEXTY

Příloha 1: SPILKOVÁ, J., FENDRYCHOVÁ, L., SYROVÁTKOVÁ, M. (2013): Farmers' markets in Prague: a new challenge within the urban shoppingscape. *Agriculture and Human Values*, 30, č. 2, s. 179-191.

Příloha 2: SYROVÁTKOVÁ, M., HRABÁK, J., SPILKOVÁ, J. (2015): Farmers' markets' locavore challenge: The potential of local food production for newly emerged farmers' markets in Czechia. *Renewable Agriculture and Food Systems*, 30, č. 4, s. 305–317.

Příloha 3: SYROVÁTKOVÁ, M., SPILKOVÁ, J. (2015): Authenticity threats on farmers' markets: A lesson gained from Ireland. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 59, č. 1, s. 5-20.

Příloha 4: SYROVÁTKOVÁ, M. (2016): The adoption of a local food concept in post-communist context: Farm shops in Czechia. *Norsk geografisk tidsskrift - Norwegian journal of geography*, 70, č. 1, s. 24-40.

PŘÍLOHA 1

Farmers' markets in Prague: a new challenge within the urban shoppingscape

Jana Spilková, Lenka Fendrychová, Marie Syrovátková (2013)

Agriculture and Human Values, 30, č. 2, s. 179-191

IF = 1,359 (2013)

Autorský podíl: 30 %

PŘÍLOHA 2

Farmers' markets' locavore challenge: The potential of local food production for newly emerged farmers' markets in Czechia

Marie Syrovátková, Jiří Hrabák, Jana Spilková (2015)

Renewable Agriculture and Food Systems, 30, č. 4, s. 305–317

IF = 1,355 (2014 – poslední známá hodnota)

Autorský podíl: 40 %

PŘÍLOHA 3

Authenticity threats on farmers' markets: a lesson gained from Ireland

Marie Syrovátková, Jana Spilková (2015)

Acta Geographica Universitatis Comenianae, 59, č. 1, s. 5-20

Autorský podíl: 70 %

PŘÍLOHA 4

The adoption of a local food concept in post-communist context: Farm shops in Czechia

Marie Syrovátková (2016)

Norsk geografisk tidsskrift - Norwegian journal of geography, 70, č. 1, s. 24-40

IF = 0,418 (2014 – poslední známá hodnota)

Autorský podíl: 100 %